

Факултет педагошких наука
Универзитета у Крагујевцу, Јагодина

Emina Kopas-Vukašinović

KONTROLA PONAŠANJA DECE I MLADIH: PREVENCIJA I/ILI MOGUĆNOST VASPITNOG DELOVANJA

Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina

Emina Kopas-Vukašinović

**KONTROLA PONAŠANJA DECE I MLADIH:
PREVENCIJA I/ILI MOGUĆNOST VASPITNOG
DELOVANJA**

Jagodina
2021

Izdavač

Fakultet pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu
Milana Mijalkovića 14, Jagodina

Za izdavača

Prof. dr Violeta Jovanović

Urednik

Prof. dr Vesna Trifunović

Recenzenti

Prof. dr Jurka Lepičnik-Vodopivec
Prof. dr Bisera Jevtić
Prof. dr Jelena Starčević

Dizajn korica

Prof. Slobodan Štetić

Tehnički urednik

Vladan Dimitrijević

Lektura i korektura

Msr Marija Đorđević

Tiraž

50

ISBN 978-86-7604-205-0

Nastavno-naučno veće Fakulteta pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina, odobrilo je objavljivanje ove publikacije odlukom broj 11-1165/1 od 24. 3. 2021.

*Za sećanje na svoje drage roditelje, Jaku i Milorada,
koji su mi svojom neizmernom ljubavlju i pažnjom
utirali put ka znanju, uspehu i sreći.*

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
1. PEDAGOŠKA PREVENCIJA NEPRIMERENIH PONAŠANJA DECE I MLADIH	11
1.1. Značaj i mogućnosti pedagoške prevencije neprimerenih ponašanja: primarna, sekundarna i tercijalna prevencija	12
1.2. Neophodnost kontrole ponašanja kao pretpostavka pedagoške prevencije neprimerenih ponašanja: pravila upravljanja ponašanjem	23
1.3. Profesionalne uloge vaspitača/nastavnika i mogućnosti kontrole ponašanja dece/mladih	32
1.4. Neophodnost kontrole ponašanja kao pretpostavka pedagoške prevencije neprimerenih ponašanja: tehnike nadzora	40
2. PEDAGOŠKA PREVENCIJA NEPRIMERENIH PONAŠANJA U PRAKSI	53
2.1. Uloge odraslih u vaspitnom delovanju na decu i mlade: očekivani ishodi i moguće greške	55
2.2. Od identifikacije problema do pedagoške prevencije neprimerenih ponašanja	62
2.2.1. Od neprijatnih osećanja do agresivnog ponašanja	63
2.2.2. Sputanost i strah otvaraju vrata razdražljivosti	67
2.2.3. Pažnja kao odrednica dečjeg ponašanja	70
2.2.4. Poslušnost i prilagođavanje kao pretpostavka problematičnog ponašanja	75
2.2.5. Dečju potištenost ne smemo zanemariti	80
UMESTO ZAKLJUČKA	85
LITERATURA	87
INDEKS AUTORA	91
BELEŠKA O AUTORU	94

PREDGOVOR¹

Kada razmišljamo o vaspitnom delovanju u porodičnom, školskom ili širem socijalnom okruženju, činjenica je da vaspitanje u svim aspektima dečjeg razvoja i putem svih činilaca tog razvoja jeste značajna odrednica ponašanja, učenja, postignuća, uspeha i zadovoljstva dece i mladih. Bez obzira o kom uzrastu je reč, nekada manje, a nekada više, roditelji i rođaci, vaspitači, učitelji i nastavnici, šira društvena zajednica, od rođenja deteta i na putu njegovog odrastanja i sazrevanja, na direktan ili posredan način, sa izuzetnom ljubavlju, brigom i odgovornošću, prilaze detetu/učeniku. Njihove želje i trud su usmereni na najviši cilj vaspitnog delovanja odraslih, a to je da dete maksimalno razvije svoje ukupne potencijale, da se osposobi da kontroliše i usmerava svoje emocije, da prosocijalno deluje u zajednici, da ispoljava svoju instrumentalnu i emocionalnu samostalnost, inicijativnost, saradnju i stvaralaštvo (Kopas-Vukašinović, 2012).

Međutim, na ovom putu kompleksnog vaspitnog delovanja odraslih na decu i mlade dešavaju se mnogobrojne prepreke i otežanja, kako kod onih koji vaspitavaju tako i kod vaspitanika, koji uslovljavaju neadekvatno, nekada i sasvim pogrešno ophođenje, odnose i delovanja. Kao što je S. Adžić istakao u svom delu *Uvod u nauku o vaspitanju* (1892), „Vaspitački je posao uopšte mnogo teži od nastavničkoga, i zahteva mnogo više opreznosti, utančane uvidavnosti”. Moguće prepreke podrazumevaju lične probleme odraslih, njihove predrasude, neznanje ili loše načine vaspitnog delovanja njihovih roditelja, koji su na onoga ko vaspitava ostavili trag još u ranom detinjstvu, mladosti, ili u zrelim godinama. Takvo

---

¹ Ova monografija je rezultat rada na projektu koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. ugovora 451-03-9/2021-14/200140).

odrastanje roditelja predstavlja ozbiljnu prepreku za uspostavljanje kvalitetnih odnosa sa decom. Kada je reč o prosvetnim radnicima, uz ovaj problem nameće se i pitanje njihovih profesionalnih kompetencija za podršku razvoju ličnosti deteta/učenika. Često ih vaspitači/nastavnici formalno poseduju, kao znanja stečena u sistemu univerzitetskog obrazovanja, stručnog usavršavanja i profesionalnog razvoja, ali praksa potvrđuje da njihova primena izostaje u radu sa decom. Ako ovim problemima dodamo i činjenicu da je danas u sistemu institucionalnog obrazovanja, iz svih navedenih razloga, evidentan problem nejedinstvenog delovanja roditelja i stručnih lica, aktualizacija pitanja kvaliteta, potreba i mogućnosti vaspitnog rada sa decom i mladima je neophodna.

Otežanja u sistemu vaspitnog delovanja odraslih na decu/mlade podrazumevaju i nesinhronizovan rad različitih činilaca dečjeg razvoja (porodice, škole, vršnjaka, šireg kulturnog i društvenog okruženja) u zajednici u kojoj ona odrastaju. Kada je reč o preprekama i otežanjima u odnosu na vaspitanike, oni se vezuju najčešće za razvojne probleme pojedinca, njihovu zrelost ili gotovost za razumevanje i usvajanje pravila i normi ponašanja, rasuđivanje o postupcima i usvajanje modela vaspitnog delovanja odraslih (Black, Larson, 1999).

U kontekstu pomenutih prepreka i otežanja, u situacijama kada postanu svesni da postoji problem u dečjem ponašanju, roditelji, vaspitači i nastavnici često traže odgovor na pitanje gde su pogrešili. U tom traganju za uzrocima, nekada problem vide u sopstvenom neadekvatnom ponašanju prema deci (popustljivost, autoritarnost, zanemarenost), a nekada za razlozima tragaju u okruženju, pritom sigurni da su oni u potpunosti adekvatno ostvarili svoje zadatke, kao vaspitači svoje dece/učenika. Dešava se da nisu u mogućnosti da problem sagledaju kompleksno, već mu prilaze jednostrano, što ih udaljava od mogućih rešenja i adekvatnog preventivnog delovanja. U ovakvim situacijama značajno je sagledati problem, s jedne strane iz ugla vaspitača/roditelja (šta je činio u ophođenju prema deci, kakvi su mu bili ciljevi i koji ishodi su proistekli), a sa druge strane iz ugla deteta/vaspitanika (na koji način su usvajali modele ponašanja, šta ih je sprečavalo da postupaju prema utvrđenim i opšteprihvaćenim pravilima ponašanja, da li su i kako ispoljavali neprimerena

ponašanja). U situacijama kada su evidentni problemi u vaspitanju dece i mladih, nameće se pitanje mogućeg *pedagoškog preventivnog rada da bi se problem ranije otkrio i što pre rešio blagovremenim delovanjem*. Međutim, pedagoška prevencija u širem smislu podrazumeva kontinuiran i adekvatan vaspitni rad sa decom/mladima, s osnovnim ciljem da do problema, odnosno neprimerenih ponašanja ne dođe. Kvalitet vaspitanja je upravo određen ovim ciljem, uz pretpostavku optimalnog razvoja ukupnih dečjih potencijala.

Ova monografija je delom rezultat višegodišnjeg rada i saradnje sa studentima Fakulteta pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina, koji pohađaju nastavu na osnovnim akademskim studijama na smeru Vaspitač u domovima. U okviru nastavnog predmeta Prevencija poremećaja u ponašanju, ishodi ovog nastavnog programa su usmereni u tri osnovna pravca. Prvi podrazumeva *sticanje teorijskih znanja* o poremećajima u ponašanju dece i mladih, koji su najfrekventniji u njihovom razvoju, ali i najprepoznatljiviji od strane onih koji vaspitavaju, zatim o njihovim uzrocima, znacima prepoznavanja i merama mogućeg delovanja u okviru primarne, sekundarne i tercijalne prevencije. Reč je o poremećajima na koje je moguće delovati i iz pozicije vaspitača u domovima učenika. Drugi pravac podrazumeva *praktičnu osposobljenost* za delovanje na učenike u kontekstu sprečavanja, prepoznavanja ili ranog otkrivanja njihovog neprimerenog ponašanja (agresivnost, slaba koncentracija, razdražljivost, preterana prilagođenost i sl.). Treći pravac, koji predstavlja pragmatičnu osnovu za pripremu ove monografije, podrazumeva *rezultate istraživačkih aktivnosti* studenata, budućih vaspitača u domovima učenika, u okviru njihovih samostalnih istraživačkih radova, o mogućim vaspitnim problemima sa kojima se sreću učenici u domovima učenika ili školama, kao i njihovi roditelji, zatim o uzrocima njihovog javljanja i mogućnostima preventivnog delovanja.

Verujem da će ova monografija biti podsticaj istraživačima da se u narednom periodu intenzivnije bave pitanjima uzroka i mogućih pravaca preventivnog delovanja na decu i mlade koji ispoljavaju vaspitne probleme ili neprimerena ponašanja. Takođe, pretpostavljam da će biti od koristi i stručnim radnicima u predškolskim ustanovama, školama i

domovima učenika, kao i roditeljima učenika, za prepoznavanje mogućih problema dece i mladih, koji se manifestuju u njihovom neprimerenom ponašanju, kao i za spoznaju mogućih pravaca vaspitnog i/ili preventivnog delovanja. Na kraju, ne treba zaboraviti studente, buduće vaspitače u domovima, kao i buduće nastavnike, kojima će tekst koji sledi biti korisna referenca za izučavanje pomenutih problema, a nadam se i izazov za promišljanje o mogućnostima njihovog budućeg kvalitetnog vaspitnog delovanja na decu/učenike.

Zahvaljujem se koleginicama recenzentima, koje su svojim kritičkim ocenama odredile vrednost ovog dela i podržale njegovo publikovanje. Takođe se zahvaljujem studentima Fakulteta pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina, koji su svojim istraživačkim aktivnostima doprineli praktičnom sagledavanju istraživačkih pitanja o uzrocima neprimerenih ponašanja učenika i mogućim pravcima preventivnog/vaspitnog delovanja na decu i mlade. Zahvaljujem se i kolegama koji su svojim zalaganjem i izuzetnim kreativnim izrazom dali svoj doprinos lekturi i korekturi teksta, tehničkoj pripremi i dizajniranju ove monografije.

Autor

1. PEDAGOŠKA PREVENCIJA NEPRIMERENIH PONAŠANJA DECE I MLADIH

*Od velikih reči kojima se ljudi služe,
reč vaspitanje je od najvećeg dometa.*

Hans Kristijan Andersen

Pitanja za razmišljanje o značaju i mogućnostima preventivnog vaspitnog delovanja odraslih na decu i mlade:

1. Zašto je značajno da sve nivoe pedagoške prevencije ponašanja dece/učenika sagledamo u jedinstvu?
2. Da li je *kontrola ponašanja* dece i mladih prihvatljiva i potrebna u sistemu savremenog porodičnog i institucionalnog vaspitnog delovanja?
3. Na koji način *pravila upravljanja ponašanjem* određuju vaspitno delovanje odraslih na decu/mlade?
4. Zašto je *kontrola ponašanja* dece/učenika određena profesionalnim kompetencijama vaspitača/nastavnika?
5. Kako *profesionalne kompetencije* vaspitača/nastavnika određuju kontinuitet vaspitnog delovanja na decu/mlade u sistemu institucionalnog obrazovanja i vaspitanja?
6. Zašto je značajno tehnike nadzora sagledati u komplementarnom odnosu?
7. Na koji način se u pedagoškoj praksi pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora dopunjuju?

1.1. Značaj i mogućnosti pedagoške prevencije neprimerenih ponašanja: primarna, sekundarna i tercijalna prevencija

Deca treba da budu vaspitana, a ne poslušna!

A. S. Makarenko

Preventivno vaspitno delovanje na decu i mlade neprimerenog ponašanja, koje ćemo razmatrati u kontekstu pedagoške prevencije, podrazumeva dug i kompleksan proces. Polazeći od određenja pojma *prevencija* (lat. *praeventio, praevensus, praevenire* – preticanje događaja ili pojave, sprečavanje, unapred izbegavanje), koji podrazumeva planirane postupke ili aktivnosti kojima se želi preduhitriti, preduprediti ili zaustaviti neželjeni događaj, postupak ili ponašanje pojedinca, problemima pedagoške prevencije ćemo pristupiti kao kompleksnom i sistemskom procesu. Pritom imamo u vidu činjenicu da je vaspitanje osnovni predmet istraživanja u pedagogiji i da podrazumeva kompleksan proces, od razvijanja ukupnih potencijala pojedinca i voljno-karakternih osobina ličnosti, oplemenjivanja emocija i razvijanja navika, do stvaranja osnove za dalji razvoj i učenje, osposobljavanja za prilagođavanje promenama i menjanje njegovog ponašanja. U koautorskoj knjizi *Pedagogija: temeljna pitanja*, Radivoje Kulić i Vesna Minić determinišu pojam vaspitanja u svakidašnjem govoru. Ističu da pojedini autori (Gudjons, Rean, Bordovskaja, Rozum i drugi) upravo svakidašnjim govorom određuju i obrazlažu ovaj pojam, koji ima mnogo značenja u pedagoškoj teoriji i praksi i u životu uopšte. Utvrđeni su kolokvijalni kriterijumi ocene vaspitanosti čoveka: 1. dobrotu (koja doprinosi dobrobiti drugog čoveka); 2. istinu (kojom se ocenjuju postupci) i 3. lepota (u svim oblicima njenog pojavljivanja i iskazivanja). Na osnovu različitih pokazatelja može se suditi o vaspitanju pojedinca (govorna kultura, načini ponašanja, karakter postupanja u određenim situacijama, vrednosne orijentacije i *stil opštenja* (Kulić i sar., 2019)).

U kontekstu naše teme, pedagoške prevencije kao mogućnosti pedagoškog delovanja, *prevaspitanje* nalazi svoje mesto u određenju osnovnih pojmova. Pedagoški teoretičari na različite načine određuju ovaj pojam,

koji još uvek nije dovoljno teorijski konkretizovan niti istražen u pedagoškoj praksi. On podrazumeva kompleksan proces, sistem svesnih, namernih i organizovanih aktivnosti (uticaja), usmerenih na otklanjanje štetnih navika i menjanje neprimerenih ponašanja vaspitanika, koja odstupaju od društveno prihvatljivih normi. Ovaj proces je dugotrajan i težak, često zahteva *individualizovane strategije samopomoći* (Kulić i sar., 2019) i podrazumeva korektivno disciplinovanje.

Značajno je naglasiti da ćemo se u ovoj knjizi baviti prvenstveno neprimerenim ponašanjima pojedinca, u njihovom trenutnom pojavnom obliku koji ne podrazumeva poremećaj u ponašanju, nego je u datom vremenu prepoznatljivo ponašanje i delovanje deteta/učenika koje odstupa od utvrđenih i društveno prihvatljivih normi ponašanja i za koje se može pretpostaviti da je moguće njegovo „izrastanje” u poremećaj. U tom kontekstu, pedagošku prevenciju neprimerenih ponašanja ćemo predstaviti kao sistem mogućih vaspitnih uticaja na pojedinca kojima se želi preduhitriti razvoj poremećaja.

Dok u pedagoškoj praksi često nailazimo na pojam *neprimerena ponašanja*, u užestručnoj literaturi, posebno u odnosu na mlade, prisutan je pojam *rizična ponašanja*. Oba ova pojma podrazumevaju društveno neprilagođeno ponašanje, odstupanje od društveno poželjnog i prihvatljivog ponašanja, *pretnju koja vreba* (Black, Larson, 1999), kojima pojedinac ili dovodi u opasnost vlastito zdravlje, remeti razvoj svojih ukupnih potencijala, ili narušava (ugrožava) društveno prihvatljive vrednosti i krši pravila primernog ponašanja (Ljubičić, 2012). Pojam *poremećaji u ponašanju*, koji se koristi pre svega u užestručnoj (medicinskoj, psihološkoj, psihijatrijskoj), ali i u pedagoškoj literaturi, podrazumeva da je ponašanje osobe drugačije od uobičajenih i društveno prihvatljivih ponašanja. Takvo ponašanje je često asocijalno ili antisocijalno i možemo pretpostaviti postojanje posebnih, specifičnih uzroka za njegovo javljanje. Ono može da remeti život zajednice i da ugrozi dalji razvoj pojedinca (Lebedina-Manzoni, 2007).

U kontekstu evidentnih neprimerenih ponašanja ili delovanja pojedinca, ovaj proces pedagoške prevencije je moguće sagledati i predstaviti u nekoliko osnovnih koraka: 1) *identifikacija* oblika neprimerenog

ponašanja ili reakcija koje mogu dovesti do takvog ponašanja; 2) traganja za mogućim *motivima i uzrocima* takvih ponašanja (poremećaja) u kontekstu naslednih i sredinskih činilaca dečjeg razvoja; 3) utvrđivanje *mogućih adekvatnih načina delovanja* na pojedinca i mogućih *blagovremenih intervencija* u datom socijalnom okruženju; 4) utvrđivanje potencijalnih *snaga, sposobnosti, vrednosti* pojedinca/deteta/učenika, koje mogu doprineti prevazilaženju problema u njihovom ponašanju; 5) identifikacija mogućih *slabosti i prepreka* za rešavanje evidentnih problema (poremećaja); 6) praćenje *ishoda* primenjenih načina delovanja ili interventnih programa; 7) posmatranje i praćenje *ponašanja i delovanja pojedinca* nakon preventivnog delovanja (Tabela 1). Neophodno je pomenute korake sagledati komplementarno i jedino tako je moguće na pravi način i u pravo vreme preventivno delovati u situacijama kada je kod deteta/učenika evidentno neprimereno ponašanje.

Tabela 1. Pedagoška prevencija neprimerenih ponašanja

OSNOVNI KORACI U PEDAGOŠKOJ PREVENCIJI NEPRIMERENIH PONAŠANJA	
IDENTIFIKACIJA	Prepoznavanje i uviđanje neprimerenog ponašanja ili učestalih reakcija pojedinca, utvrđivanje oblika neprimerenog ponašanja
MOTIVI I UZROCI	Traganje za mogućim motivima i uzrocima neprimerenih ponašanja, u kontekstu naslednih i sredinskih činilaca dečjeg razvoja (i njihovo utvrđivanje)
MOGUĆI NAČINI DELOVANJA	Utvrđivanje i izbor mogućih adekvatnih načina delovanja na pojedinca i blagovremenih intervencija u datom socijalnom okruženju
SNAGE, SPOSOBNOSTI, VREDNOSTI POJEDINCA	Utvrđivanje potencijalnih snaga, sposobnosti, vrednosti deteta/učenika, potencijala za predstojeće pedagoško preventivno delovanje i prevazilaženje problema u njegovom ponašanju

SLABOSTI I PREPREKE	Identifikacija mogućih slabosti i prepreka za pedagoško preventivno delovanje ili rešavanje evidentnih problema (u odnosu na pojedinca, okruženje, utvrđene standarde prihvatljivog ponašanja i konsekventnog delovanja)
ISHODI	Praćenje evidentnih ishoda primenjenih načina pedagoškog preventivnog delovanja ili interventnih programa (stavovi pojedinca, rasuđivanje, saradnja i odnos prema vršnjacima, odraslima i sredini, postignuća, inicijativnost, fleksibilnost...)
PONAŠANJE I DELOVANJE	Posmatranje i praćenje ponašanja i delovanja pojedinca u toku i nakon pedagoškog preventivnog delovanja, evidencija ishoda kao primera dobre prakse i u cilju razvijanja modela pedagoške prevencije

Predstavljani koraci u pedagoškoj prevenciji podrazumevaju dobro poznavanje deteta/učenika, što je jedan od osnovnih zadataka prosvetnih radnika na svim nivoima institucionalnog obrazovanja i vaspitanja. Bilo da je u pitanju vaspitač u predškolskoj ustanovi, vaspitač u domu učenika, učitelj ili nastavnik, praćenje i posmatranje dečjeg razvoja podrazumeva kontinuirane aktivnosti prosvetnih radnika, a ishodi ovih aktivnosti (dobro poznavanje deteta/učenika, njegovih osobina, stavova i vrednosti, prepoznavanje njegovih potencijala, spoznaja eventualnih razvojnih teškoća ili drugih problema izazvanih spoljnim činiocima) predstavljaju značajno polazište za pedagoško preventivno delovanje, bilo da je reč o primarnoj, sekundarnoj ili tercijalnoj prevenciji, kao različitim nivoima ove prevencije.

Primarnu pedagošku prevenciju (proaktivno disciplinovanje), u odnosu na neprimerena ponašanja ili poremećaje u dečjem ponašanju, moguće je odrediti kao sistem aktivnosti i skup mera kojima delujemo na decu i mlade kako bismo podstakli razvoj njihovih potencijala, pozitivnog i primerenog ponašanja, a istovremeno promovisemo efektivnost društveno prihvatljivih ponašanja, da bismo smanjili moguće uticaje pre svega sredinskih činilaca, koji mogu dovesti do različitih rizičnih, neprimerenih ponašanja ili poremećaja u ponašanju (Bašić, 2009). Ovaj vid prevencije podrazumeva primerenu, podsticajnu sredinu za učenje

i razvoj, sredinu u kojoj će se pojedinac osetiti prihvaćenim, u kojoj će moći da deluje u skladu sa svojim potencijalima i interesovanjima, nailaziti na razumevanje, podsticaj i podršku odraslih, sredinu u kojoj će se stvoriti uslovi za razvijanje i ispoljavanje inicijative, saradnje i stvaralaštva. To dalje podrazumeva mogućnost za zadovoljavanje potrebe i omogućavanje deci i mladima da se uključe u zajednicu, da budu prihvaćeni u njoj, da deluju u zajedničkim aktivnostima sa vršnjacima, ostvaruju dobru socijalnu komunikaciju i adaptiraju se u grupi. U takvoj sredini i takvim odnosima, stvaraju se uslovi ne samo za razvijanje dečjih potencijala, nego i za razvijanje njihovih pozitivnih navika, izgrađivanje voljno-karakternih osobina i stavova, što predstavlja osnovne odrednice njihovog ponašanja (Einon, 2003). U ovom kontekstu, primarnu pedagošku prevenciju je moguće sagledati kao vaspitanje u širem smislu, potkrepljeno kontinuiranom edukacijom. Ovakvim delovanjem stvaraju se uslovi ne samo za razvijanje primerenih ponašanja dece i mladih, već i za njihovo osposobljavanje za prilagođavanje promenama i eventualno menjanje ponašanja, oplemenjivanje i kultivisanje emocija, kreativno izražavanje i stvaranje.

U literaturi nailazimo na konstataciju da je primarna prevencija jedina uspešna strategija za smanjenje incidencije neprimerenih ponašanja (Albee, prema: Bašić, Ferić, Kranželić, 2001), koja podrazumeva delovanja unutar porodice, obrazovnog društvenog sistema i sistema socijalne zaštite. To podrazumeva zahtev za jedinstvenim i permanentnim pedagoškim preventivnim delovanjem pomenutih institucija i porodice, jer je istraživanjima potvrđeno da su porodica i škola, moguće i predškolska ustanova, potencijalni uzročnici neprimerenih ponašanja dece/učenika (Bašić, Ferić, Kranželić, 2001). Na osnovu iznetih konstatacija o odrednicama i ishodima primarne pedagoške prevencije i adekvatnog vaspitnog delovanja, nameće se pitanje: Koliko se u aktuelnom sistemu porodičnog i institucionalnog obrazovanja i vaspitanja posvećuje pažnje vaspitnom radu sa decom i mladima i koji su uzroci evidentnih neprimerenih ponašanja dece i mladih i sve veće potrebe za ostvarivanjem sekundarne pedagoške prevencije ili potrebe za realizacijom ranih interventnih programa?

Sekundarnu pedagošku prevenciju (korektivno, reaktivno disciplinovanje) je moguće odrediti kao sistem mera i uticaja na decu i mlade kod kojih je evidentno neprimereno ponašanje ili poremećaj u ponašanju, a u cilju kultivisanja njihovog ponašanja u pozitivnom smeru i modifikacije evidentnog neprihvatljivog ponašanja. Ovakvo preventivno delovanje je izuzetno kompleksno, usmereno je na prepoznavanje dece u riziku i često se poistovećuje sa merama *ranih intervencija* (Bašić, 2009). Ova prevencija pretpostavlja timsko delovanje stručnjaka različitih profila (pedagoga, psihologa, defektologa, socijalnog radnika i drugih), radi prevazilaženja evidentnih problema ili poremećaja, uklanjanja prepreka koje su dovele do problema ili onemogućavaju njegovo rešavanje, podsticanja socijalno poželjnog ponašanja kod dece i mladih kod kojih je problem evidentan, ili već razvijen poremećaj, da bi se sprečilo da se on dalje širi i razvija. Ishodi sekundarne prevencije podrazumevaju smanjenje broja osoba sa neprimerenim ponašanjima i smanjenje prevalencije poremećaja u ponašanju u društvenoj zajednici. Takođe, ovom prevencijom imamo za cilj ne samo redukovanje broja evidentnih slučajeva osoba sa neprimerenim ponašanjima ili poremećajima u ponašanju, nego i smanjenje mogućnosti za pojavu novih sličnih slučajeva. Jasno je da sekundarna prevencija, koja određuje buduće ishode pedagoškog delovanja, uključuje primarnu prevenciju, koja podrazumeva profesionalno i stručno delovanje da ne bi došlo, ili pre nego što dođe, do ispoljavanja neprimerenih ponašanja.

Značajno je sekundarnu pedagošku prevenciju (intervenciju) sagledati kao kompleksan sistem delovanja, ne samo na decu koja ispoljavaju neprimerena ponašanja, nego i na njihove roditelje. Za razliku od primarne pedagoške prevencije, gde aktivnost sa roditeljima podrazumeva, pre svega, njihovo pedagoško-psihološko obrazovanje i usavršavanje, ali i angažovanje u zajedničkim aktivnostima sa decom i stručnim licima u vaspitnoobrazovnim ustanovama, u domenu sekundarne pedagoške prevencije stručni radnici, primenom širokog spektra profesionalnih iskustava, pokušavaju da ostvare njenu kompenzatorsku ili korektivnu funkciju, ali istovremeno i pripremnu funkciju. *Kompenzatorska funkcija* sekundarnog pedagoškog preventivnog delovanja u ovom kontekstu podrazumeva institucionalno nadopunjavanje eventualnih, u porodičnom domu ili van njega, neprimerenih mogućnosti ili uslova za

adekvatno učenje i razvoj deteta, kao i za prihvatanje kvalitetnih modela ponašanja i delovanja u zajednici. Nadopunjavanje mogućnosti ili uslova podrazumeva zadovoljavanje pre svega egzistencijalnih i participativnih prava pojedinca, koja omogućavaju adekvatan razvoj njegovih ukupnih potencijala. Ova funkcija ima selektivni karakter, što znači da je njeno ostvarivanje određeno individualnim pristupom pojedincu.

Korektivna funkcija sekundarnog pedagoškog preventivnog delovanja podrazumeva korekciju (promenu) uslova u kojima dete odrasta i razvija se, a koji predstavljaju moguće rizike, odnosno uzroke neprimerenih ponašanja ili eventualnih poremećaja. Činjenica je da se ova funkcija ostvaruje u kontekstu pre svega porodičnih, ali i školskih uslova u kojima dete odrasta. Rizični uslovi koji mogu dovesti do neprimerenog razvoja i ponašanja određeni su ne samo materijalnim mogućnostima porodice ili insitucije, nego podrazumevaju loš, neprimeren kvalitet sveukupnih odnosa i postupaka prema pojedincu/detetu/učeniku (kao što su npr. autoritarni odnosi odraslih prema deci, neadekvatna preraspodela prava i odgovornosti, zanemarivanje mogućnosti i potencijala dece u svakodnevnim aktivnostima, podupiranje razvoja nerealne slike o sebi, zanemarivanje razvoja dečje samostalnosti i konativne komponente moralnosti i sl.). I ova funkcija ima selektivni karakter, jer se ostvaruje u odnosu na specifičnosti razvoja pojedinca koje su dovele do neprimerenih ponašanja. U uslovima zadovoljavanja osnovnih potreba pojedinca, pozitivne atmosfere u okruženju, raznovrsnih podsticaja za njegovo učenje, razvoj i delovanje, očekuje se uspešno ostvarenje pripremnog funkcije, dok su kompenzatorska i korektivna funkcija preventivnog pedagoškog delovanja suviše.

Pripremnog funkcija podrazumeva sistem aktivnosti i mera kojima je moguće promeniti do tada neprimerene uloge pojedinca/deteta/učenika u zajednici (porodici, predškolskoj ustanovi, školi), ojačati nove uloge i doprineti njegovoj spremnosti za nove izazove koji ga očekuju u komunikaciji sa vršnjacima i odraslima, koji će odrediti pozitivan smer njegovog ponašanja i delovanja u zajednici. Ova funkcija podrazumeva podsticajnu sredinu za razvoj i ispoljavanje primerenih ponašanja, u skladu sa njegovim mogućnostima i potrebama, kultivisanje emocija, podsticanje

njegove inicijative i saradnje u novim situacijama i aktivnostima, kao i ispoljavanje kreativnih potencijala. Ovako širok spektar pripreme funkcije pedagoškog preventivnog delovanja je određen profesionalnim kompetencijama stručnih lica za kontinuirano praćenje i kontrolu ponašanja pojedinca, u porodičnim, školskim i drugim uslovima. Kontrola ponašanja je velikim delom određena pravilima upravljanja ponašanjem i tehnikama nadzora, koja čine sistem zahteva koji se postavljaju stručnim licima, ali i roditeljima, a koja određuju njihova adekvatna i primerena delovanja, u cilju uspostavljanja kontrole ponašanja pojedinca i ostvarivanja pedagoške prevencije u odnosu na njegova evidentna neprimerena ponašanja.

U sekundarnoj pedagoškoj prevenciji, odabranim sistemskim delovanjem i primenom određene strategije i mera, pokušavamo na pojedincu primeren i prihvatljiv način uticati na promenu njegovog ponašanja i delovanja. Ovde je reč o delovanju na pojedinca koji ima znakove ili simptome neprimerenog ponašanja, ili postoji izuzetno veliki rizik, najčešće zbog neadekvatnih i/ili negativnih spoljnih uticaja, da će se takvo ponašanje ispoljiti (agresivnost, razdražljivost, slaba koncentracija, preterana prilagođenost i dr.). Pozitivni ishodi ove prevencije podrazumevaju izuzetno kompleksan i odgovoran rad stručnih lica, koji se može predstaviti u tri osnovna koraka. Prvi korak podrazumeva *polazišta za utvrđivanje mera*: posmatranje i praćenje ponašanja i delovanja pojedinca, prikupljanje informacija i priprema dokumentacije o njegovim razvojnim karakteristikama, po aspektima razvoja (fizički, kognitivni, socioemocionalni, moralni razvoj, komunikacija i ispoljavanje kreativnih potencijala), utvrđivanje mogućih motiva i uzroka neprimerenog ponašanja, jačanje poverenja i emocionalne vezanosti pojedinca sa stručnim licem (roditeljima). Drugi korak je određen otvorenim i iskrenim *odnosima u komunikaciji* stručnog lica (roditelja) sa pojedincem, podrškom i jačanjem njegovih potencijala, podizanjem nivoa aspiracije, radoznalosti, upornosti i istrajnosti. U trećem koraku se vrši odabir i primena mera za koje možemo pretpostaviti da će imati pozitivne efekte u odnosu na ponašanje i fleksibilno delovanje pojedinca, uz praćenje ponašanja i beleženje očekivanih ishoda.

Tercijalna pedagoška prevencija svakako uključuje primarnu i sekundarnu prevenciju i usmerena je na redukovanje broja osoba sa neprimerenim ponašanjem (Bašić, 2009), odnosno sprečavanje ponovnog javljanja ovakvog ponašanja. Ona podrazumeva timski rad stručnih lica, često u saradnji sa roditeljima i nastavnicima (vaspitačima), izbor postupaka i aktivnosti kojima je moguće ostvariti očekivane i poželjne pozitivne promene u ponašanju pojedinca, razvijanju njegovih veština i kompetencija za učenje novih ponašanja, kojima je istovremeno moguće eliminisati evidentna neprimerena ponašanja, odnosno redukovati prevalenciju postojećih problema.

Realno je i neophodno pomenute nivoe preventivnog pedagoškog delovanja sagledati u jedinstvu, u odnosu na svaki naredni nivo (Tabela 2). Kao što je već istaknuto, svaki sledeći nivo podrazumeva sagledavanje delovanja na pojedinca u prethodnom nivou. Nije moguće uspešno delovati na nivou sekundarne prevencije ako ne spoznamo postupke i ishode u primarnoj prevenciji, jer u tom kontekstu često pronalazimo uzroke neprimerenih ponašanja, a samim tim utvrđujemo i moguće mere daljeg preventivnog delovanja. Primer i potvrda ove konstatacije jesu interventni programi u sekundarnoj prevenciji, za rad sa decom koja ispoljavaju neprimerena ponašanja. Ova deca imaju optimalne potencijale za učenje i razvoj, ali imaju probleme u učenju i školskom postignuću, usled ranijih propusta u vaspitanju zbog kojih se kod njih nisu blagovremeno formirale radne navike i razvila samostalnost i odgovornost. U takvim okolnostima, ona su često razdražljiva, ponekad i agresivna u odnosu na vršnjake, odrasle, predmete u svom okruženju ili ispoljavaju autoagresivnost, brzo im opada nivo koncentracije, nezainteresovana su za organizovane aktivnosti, sklona manipulativnom ponašanju zarad izbegavanja obaveza i slično.

Tabela 2. Nivoi preventivnog pedagoškog delovanja

Pedagoška prevencija neprimerenih ponašanja	PRIMARNA
	SEKUNDARNA
	– Kompenzatorska funkcija – Korektivna funkcija – Pripremna funkcija
	TERCIJALNA

Primenom adekvatnih mera ili programa (adekvatnom smenom aktivnosti i odmora, organizacijom podsticajne sredine za učenje, *vežbama tišine* i dr.), jedinstvenim delovanjem, stručni radnici i roditelji u interventnim programima pokušavaju da pomognu detetu/učeniku, ostvarivanjem pomenutih funkcija u sekundarnoj prevenciji. Daljim timskim praćenjem ponašanja i postignuća ovih učenika, podsticanjem razvoja njihovih ukupnih potencijala, vaspitnim delovanjem u kontekstu kultivisanja njihovih emocija, socijalne adaptacije, razvoja njihove samokontrole i samopouzdanja, smanjuje se mogućnost ponovnog javljanja neprimerenih ponašanja i time ostvaruju pozitivni ishodi tercijalne prevencije.

Naučno je proverena i potvrđena efektivnost mnogobrojnih komplementarnih programa za promociju adaptivnog ponašanja i očuvanje mentalnog zdravlja dece i mladih, mada je još uvek njihova dostupnost široj populaciji nedovoljna, pre svega zbog nedovoljne povezanosti naučno zasnovane teorije i pedagoške prakse. Ovi programi datiraju još iz perioda s kraja 19. i početka 20 veka, kada su se u svetu pojavile društvene težnje i pokreti za jačanje mentalnog zdravlja dece i mladih. Nakon toga, razvijaju se različiti pristupi promociji i određenju prevencije, koji uključuju i mnogobrojne programe podrške i psihološko-pedagoške edukacije roditelja, nastavnika u školama i vaspitača u predškolskim ustanovama. Oni su predstavljali moguću dopunu postojećim obrazovnim programima, ali su istovremeno i utemeljili polazišta za osnivanje nacionalnih instituta za mentalno zdravlje (Weisz, Sandler, Durlak, Anton, 2005). Sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka, među naučnim i stručnim radnicima širom sveta se intenzivno konkretizuju ideje o razvijanju

različitih programa za prevenciju poremećaja u ponašanju dece i mladih i integrisanje nauke o prevenciji neprimerenih ponašanja sa pedagoškom praksom. Polazišta za ove programe nalaze se u evidentnim činiocima koji su prethodili njihovoj pojavi (neprimereni porodični uslovi u kojima deca odrastaju, slabiji školski uspeh, nedovoljno razvijene socijalne i emocionalne kompetencije dece i mladih), a koji su evidentni i danas u sistemu savremenog obrazovanja i življenja (Bašić, Ferić, Kranželić, 2001; Ljubičić, 2012; Weissberg, Kumpfer, Seligman, 2003). Danas se u literaturi sve intenzivnije pominju interventne strategije i preventivna interventna istraživanja, kojima se čine pokušaji razvijanja integrativnih modela preventivnog delovanja, koji podrazumevaju povezivanje nauke i pedagoške prakse sa medicinskim i medikamentoznim lečenjima, sve u cilju jačanja mentalnog zdravlja dece i mladih, ne zanemarujući specifičnosti i podršku njihovih porodica, zajednica življenja i kulture (Weisz, Sandler, Durlak, Anton, 2005).

1.2. Neophodnost kontrole ponašanja kao pretpostavka pedagoške prevencije neprimerenih ponašanja: pravila upravljanja ponašanjem

*Nemoguće je decu pravilno vaspitavati
ako oni koji ih okružuju nisu dobro vaspitani.*

Robert Owen

Već smo napomenuli da pedagošku prevenciju neprimerenih (neprihvatljivih) ponašanja u ovoj knjizi pokušavamo da odredimo kao sistem vaspitnog delovanja na pojedinca optimalnih razvojnih mogućnosti, kako bi se takva ponašanja predupredila ili kako ne bi dovela do poremećaja u ponašanju. Sigurno je da evidentna neprimerena ponašanja, bez obzira da li je reč o ispoljenoj agresivnosti, razdražljivosti, preteranoj prilagođenosti, evidentnoj slabijoj koncentraciji ili nekim drugim oblicima, narušavaju razvoj pojedinca i to u različitim razvojnim aspektima. Zastoj u razvoju kognitivnih ili fizičkih potencijala, nesposobnost kontrole i kultivisanja sopstvenih emocija i neprepoznavanje ili nerazumevanje tuđih emocija, nepovoljan ili čak negativan status pojedinca u grupi, nesposobnost njegove adaptacije u sredini i uključivanja u zajednicu, neprimerena komunikacija, gušenje sopstvenih kreativnih potencijala – prepoznatljivi su problemi sa kojima se osobe sa neprimerenim ponašanjima susreću ili, pak, ovakvi problemi dovode do njihovih neprimerenih ponašanja.

Bez obzira na to da li se razlozi za neprimerena ponašanja pronalaze u porodici, sistemu institucionalnog obrazovanja i vaspitanja ili široj društvenoj zajednici, činjenica je da preventivno pedagoško delovanje, nezavisno od toga o kom nivou je reč, podrazumeva primenu smislenih pravila ophođenja prema pojedincu i tehnika nadzora u vaspitnom delovanju, kojima će se obezbediti kontrola njegovog ponašanja i u procesu podučavanja podsticati prihvatljivi odnosi i aktivnosti. Pritom treba pojasniti da pod pedagoškim delovanjem podrazumevamo celokupan nastavni rad (i obrazovni i vaspitni) u obrazovnim institucijama, ali i

prevashodno vaspitni rad roditelja, vaspitača u predškolskim ustanovama, vaspitača u domovima učenika, stručnih lica u različitim neformalnim prigodnim i povremenim programima (klubovi, sekcije, radionice i dr.). Istraživanja potvrđuju da je u ostvarivanju preventivnih funkcija značajno jedinstveno delovanje svih aktera u prevenciji i integrisan pristup u primeni različitih preventivnih mera i aktivnosti, usmerenih na decu/učenike. Takođe, preventivne mere i aktivnosti daju bolje rezultate ako se realizuju na različitim nivoima prevencije, u skladu sa potrebama dece/učenika, koji i sami učestvuju u procesu njihovog planiranja, kao i potrebama odraslih koji se bave njihovim vaspitanjem (Šaljić, 2015).

U literaturi pronalazimo konkretizaciju ovih pravila pedagoškog delovanja roditelja, vaspitača, učitelja ili nastavnika, koja čine vaspitno-obrazovni proces prihvatljivim i za onog koji uči (vaspitanika) i za onog koji poučava (vaspitava) i istovremeno smanjuju rizike od pojave neprihvatljivih, neprimerenih ponašanja. Ova pravila su determinisana kao *osnove upravljanja ponašanjem* (Cowley, 2006) i za njih se može reći da čine osnovu profesionalnih kompetencija pomenutih stručnih lica. U daljem tekstu ćemo predstaviti ova pravila i ukazati na značaj njihove primene, kao i eventualne posledice u odnosu na vaspitanike i one koji vaspitavaju u situacijama kad ona izostaju u pedagoškom radu.

Pre svega, značajno je da odrasli u radu sa decom i mladima **jasno** istaknu ciljeve zajedničkih aktivnosti, planirane i željene ishode, kao i očekivanja od dece/učenika u odnosu na njihova ponašanja i delovanja. To podrazumeva da su roditelji i stručna lica potpuno sigurni da su predstavljeni ishodi i očekivanja realno ostvarljivi u odnosu na mogućnosti i interesovanja dece, ali i u odnosu na uslove u kojima se sa decom radi. Koliko će ovo pravilo (**biti jasan**) u radu sa decom odrediti njihova ponašanja i delovanja zavisi pre svega od samopouzdanja i sigurnosti odraslih, jer deca od odraslih očekuju razumevanje, podršku, istovremeno postavljene jasne granice mogućeg delovanja i sigurnost.

Sledeće pravilo upravljanja ponašanjem dece/mladih podrazumeva da odrasli u svom profesionalnom delovanju budu **svesni** da su moguća njihova neočekivana i neprimerena ponašanja, ali istovremeno da su spremni da ih prepoznaju i blagovremeno u tom trenutku deluju,

prema jasno utvrđenim pravilima, sa kojima su deca/mladi upoznati na samom početku saradnje i zajedničkih aktivnosti. O tim pravilima je značajno razgovarati pre nego što se neprimerena ponašanja dese, razmotriti očekivane ishode njihove primene, ali i mogućnosti njihovog menjanja u skladu sa potrebama, mogućnostima i interesovanjima dece/mladih.

Pri tome nikako ne treba smetnuti s uma da bilo kakve konsekventne mere, bez obzira da li su strože ili blaže, nikako ne mogu biti opravdane, niti prihvatljive, u situacijama kada se kritikuje, etiketira ili vređa dete (*Ti si ...; Koliko si...*), već se ove mere pre svega moraju odrediti u odnosu na neprimeren postupak ili ponašanje deteta (*To što si uradio...; Ovakvim ponašanjem...*). Istovremeno, ovo pravilo podrazumeva da roditelj ili stručno lice dobro poznaje individualne razvojne specifičnosti deteta i da prema njima određuje očekivane ishode, utvrđuje pravila ponašanja i konsekventno delovanje. Možemo pretpostaviti da će primenom ovog pravila (**biti svestan**) i roditelji i stručna lica uspeti da uspostave kvalitetan odnos sa decom/mladima, odnos zasnovan na iskrenosti, poverenju, razumevanju i uzajamnoj podršci. Takođe, ovakav odnos će podstaći razvoj emocionalne vezanosti između deteta i odraslog, razvijanja sposobnosti kontrole i kultivisanja dečijih emocija, što je pretpostavka kvalitetnog pedagoškog delovanja. U takvim uslovima, u situacijama kada dete ispolji neprimereno ponašanje, znaće i biće spremno da adekvatno odreauguje, svesno da je prekršilo pravilo, bez sumnje da će konsekventna mera biti prema njemu nepravedno primenjena, svesno činjenice da zna i razume pravila i samo odlučuje da li će ih poštovati ili ne. Čak i u situacijama kada prepoznaje i uviđa neprimereno ponašanje kod svojih vršnjaka, postoji velika verovatnoća da će zrelo i kritički suditi o opravdanosti primenjene konsekventne mere. Poštovanje i primena ovog pravila upravljanja ponašanjem (biti svestan) nije moguće bez poštovanja prethodno predstavljenog pravila (biti jasan). Zato ih moramo posmatrati u jedinstvu, jer bez *jasnog određenja granica mogućeg ponašanja i delovanja* neosnovano je očekivati da će roditelj, vaspitač, učitelj ili nastavnik *u pravom ili datom trenutku svesno odreagovati*, u situacijama nediscipline ili neprimerenih ponašanja dece/mladih. U takvim situacijama stvara se „prostor“ ne samo za manipulaciju situacijom od strane

deteta/učenika, već i za „izazivanje” njegovih neprimerenih ponašanja i ophođenja prema vršnjacima i odraslima (npr. burne reakcije i uvrede, nekontrolisano ispoljavanje ljutnje i besa, pretnje, autoagresivnost i sl.). U ovakvim trenucima prepoznamo „nemoć” odraslog da profesionalno deluje.

U pedagoškoj praksi je evidentan problem dece koja ispoljavaju neprimerena ponašanja koji se ogleda u tome da, bez obzira šta ona činila, dobro ili loše, nisu sigurna kakve reakcije mogu očekivati od odraslih. Očito je da je u ovakvim situacijama izostala primena već predstavljenih pravila upravljanja ponašanjem, jer deci nije jasno šta se od njih očekuje, niti su svesna konsekventnih mera koje mogu uslediti nakon neprihvatljivog ponašanja. Zato često ostaju zbunjena u trenucima njima nejasnih reakcija odraslih, ili burno reaguju i negoduju. Dešava se da se u tim trenucima deca identifikuju sa onima koji ih vaspitavaju, da odreaguju na isti način kao roditelji/vaspitači, nastavnici, kada su se našli u sličnim situacijama. Kako ističe N. Rot (2010), podražavanje tuđeg ponašanja i ugledanje na reagovanja drugih osoba je značajan izvor socijalnog ponašanja pojedinca i njegovih budućih delovanja. Antropološka istraživanja su potvrdila da su se u mnogim plemenima razvijali prihvatljivi oblici socijalnog ponašanja dece njihovim ugledanjem na postupke odraslih, koji su namerno i sistematski stvarali uslove u kojima su deca podražavala njihova ponašanja i tako ih pripremali za različite buduće aktivnosti. Takođe, igračke za decu, od najranijih uzrasta, često su predstavljale minijature različitih upotrebnih predmeta i oruđa. Igrajući se njima, pre svega u igrama uloga, deca su podražavala postupke odraslih u realnim životnim situacijama. Tako su ovladavala veštinama korišćenja predmeta i pritom razvijala prihvatljive oblike ponašanja i delovanja (Rot, 2010).

Učenje po modelu (identifikacijom, imitacijom, učenjem uloga) ima izuzetno značajnu ulogu u procesu vaspitanja jer je socijalno ponašanje pojedinca u značajnoj meri stečeno ugledanjem na ponašanja drugih osoba. Podrazumeva se da je vaspitač/nastavnik/roditelj detetu uzor za usvajanje normi socijalno prihvatljivog ponašanja, predstavlja model i odrednicu njegovog odnosa prema drugima i ukupnog delovanja u zajednici. Dete se često identifikuje sa vršnjacima ili odraslim osobama jer oni

imaju određene karakteristike koje bi dete želelo da ima i na taj način pokušava da ostvari lične ciljeve, da bude prihvaćeno u grupi, da bude voljeno i poštovano (npr. *Ja sam kao moja mama!, Ja sam kao moja vaspitačica!*). Međutim, u literaturi nailazimo i na pojam *defanzivna identifikacija (identifikacija sa agresorom)*. Postojanje takve identifikacije pokušala je da utvrdi Ana Frojd, opisujući dečaka koji ima slabiji uspeh u školi. Kada ga učitelj prozove da odgovara, on izvodi grimase, čemu se smeju ostali učenici u odeljenju. Ovakvo ponašanje dečaka je u stvari bilo podražavanje nastavnika u situacijama kada se ljutito ponašao prema učeniku, nezadovoljan njegovim radom. Dečak je ove grimase činio nenamerno, nesvesno, plašeći se reakcije nastavnika (Rot, 2010).

Na mlađim uzrastima (predškolskom, mlađem školskom), identifikacija je osnovni model učenja ponašanja, dok na starijim uzrastima (starijem osnovnoškolskom i srednjoškolskom) deca/mladi razvijaju lične stavove da su dovoljno odrasli i dobrim delom samostalni, da se mogu ponašati kako žele, jer isto čine i oni koji ih vaspitavaju, koji treba da im budu uzori, bez razmišljanja o primerenosti određenog ponašanja u različitim situacijama. U ovoj konstataciji je polazište za određenje pravila upravljanja ponašanjem – **biti miran i dosledan**. Izuzetno je značajno da oni koji vaspitavaju decu i mlade, u situacijama nediscipline, neodgovornog pristupa obavezama i zadacima, neadekvatnog odnosa prema vršnjacima ili odraslima, svojim ponašanjem pokažu i potvrde učenicima da im je stalo, da znaju i umeju da profesionalno odreaguju i da im svojim ponašanjem budu trajni dobri uzori, od kojih će naučiti kako da reaguju u određenim situacijama, prihvatljivo i primerno. Biti miran i dosledan nije nimalo lako, u situacijama kada pojedinac/vaspitanik reaguje burno, kada smatra da je nepravedno kažnjen, da je roditelj ili nastavnik neiskren, da ne reaguje na isti način prema svim učenicima / svakom detetu, da je dete povređeno ili oštećeno neprimerenim postupcima odraslih. Međutim, ovakve reakcije dece i mladih se dešavaju baš u situacijama kada roditelj/vaspitač/nastavnik nije jasan u svojim zahtevima, nije svestan činjenice da će njegova ponašanja i delovanja odrediti ponašanja onih koje vaspitava i neprimereno (burno, nedosledno) reaguje u situacijama nediscipline. Kada učenici znaju kakve su posledice njihovog neprimerenog ponašanja i kada su blagovremeno obavешteni o tome pre

nego što se desi neprijatnost, manja je verovatnoća da postupak nastavnika dožive kao nepravdu.

U situacijama kada sledi konsekventna mera učeniku za neprimereno ponašanje, u skladu sa utvrđenim pravilima, značajno je da nastavnik ostane smiren, kako bi se izbegao sukob ili eventualna eskalacija već evidentnog sukoba nastavnika i učenika. Od posebnog je značaja da nastavnik bude pravedan prema svim učenicima, u različitim situacijama, kada sledi konsekventna mera učeniku koji do tada nije imao problema sa disciplinom ili učeniku koji često ispoljava neprimerena ponašanja jer je u pitanju isti prekršaj. Takođe, važno je da nastavnik bude fleksibilan u situacijama kada disciplinuje učenika koji na specifičan način ispoljava svoja ponašanja koja u izvesnoj meri odstupaju od klasičnih oblika nedisipline (npr. ako je reč o prkosnom ili razdražljivom detetu, detetu koje ispoljava preteranu prilagođenost i sl.).

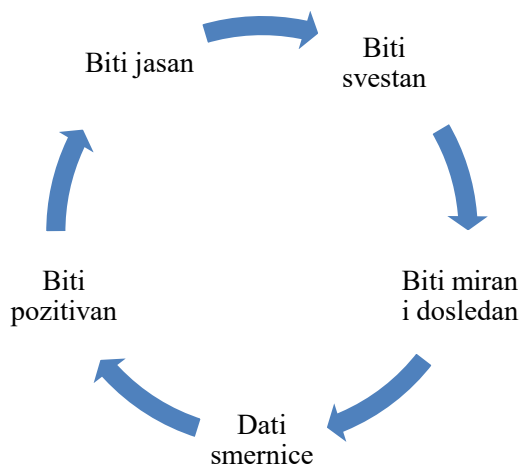
Sledeće pravilo upravljanja ponašanjem podrazumeva da u vaspitnom radu sa decom/mladima treba jačati njihovu sigurnost tako što će im u organizovanim aktivnostima i odnosima roditelji/vaspitači/nastavnici blagovremeno **dati smernice** kako treba reagovati u određenim situacijama. Značajno je da učenicima postane jasno šta podrazumeva prihvatljivo ponašanje, kako treba da se ponašaju, zašto tako treba da se ponašaju i na koji način je moguće sankcionisati neprimerena ponašanja. Kada shvate smisao zahteva koji im se postavljaju u odnosu na njihova ponašanja, prepostavka je da će većina učenika lakše prihvatiti utvrđena pravila, te da će njihova ponašanja biti u većoj meri predvidljiva. Na taj način se stvaraju uslovi za razvoj navika kulture ponašanja učenika, ali ne u smislu „ovo/ovako moraš”, nego „ovo/ovako možeš”. U ovom procesu vaspitnog delovanja važno je da nastavnik pred ostalim učenicima ističe kvalitete svakog pojedinca, bez obzira da li je reč o učenicima koji su više ili manje uspešni u učenju, koji napreduju brže ili sporije, koji imaju viši ili niži nivo aspiracije, koji ostvaruju bolji ili slabiji uspeh. Pohvala je efikasno motivaciono vaspitno sredstvo, posebno u situacijama kada nastavnik uvodi otežanja u zahteve prema učenicima, a oni ih budno prate i usmeravaju svoja ponašanja. U takvim situacijama učenici ulažu napor i trud da kontrolišu svoja ponašanja, što sigurno zaslužuje pohvalu od strane onih koji ih vaspitavaju.

Nažalost, dešava se da deca u periodu svog odrastanja ni u svojim porodicama ni u školi ne spoznaju jasne granice dozvoljenog ponašanja, ne dobijaju jasne smernice za svoje ponašanje i svedoci su različitih i nedoslednih reagovanja odraslih u odnosu na identične postupke nedoličnog ponašanja dece/mladih. Zato je značajno da roditelji i stručni radnici u procesu vaspitnog delovanja i tokom obrazovnih aktivnosti deci/mladima jasno i blagovremeno *predoče* šta žele da postignu organizovanim aktivnostima i da su planirana postignuća realna u odnosu na njihove potencijale, zašto je *značajno* da to i ostvare, koje su *prednosti i koristi* očekivanih postignuća i koje su moguće *posledice* u slučaju da do njih ne dođe. Očekuje se da će, ovako jasno predočena, ova saznanja deci/mladima pomoći da razumeju i shvate smisao organizovanih aktivnosti i očekivanih ishoda, da postanu svesni njihove koristi, da budu inicijativni u njihovoj realizaciji, da razviju samostalnost i samopouzdanje, da prihvate obaveze i uživaju u organizovanim aktivnostima, kojima će biti ispunjena njihova očekivanja. U ovakvim okolnostima, ponavljanjem utvrđenih smernica (pravila), one će vremenom za decu/mlade postati smislene navike i njihovo prepoznatljivo ponašanje, koje se podrazumeva i od strane odraslih i od strane njih samih.

U odnosima sa decom/mladima, a u cilju kontrole njihovog ponašanja, značajno je delovati podsticajno na njihov razvoj i **biti pozitivan**. Ovo pravilo upravljanja ponašanjem podrazumeva pohvalu deteta u situacijama kada je evidentan njegov trud, postignuće i uspeh. Pri tome treba voditi računa da svaki novi uspeh podiže nivo dečjih sposobnosti, što ukazuje na mogućnost uvođenja otežanja u zadatke (postupke) koji predstoje. Svakako treba voditi računa o individualnim razlikama među decom/mladima, njihovim interesovanjima, nivou aspiracije u određenim aktivnostima, ali one moraju biti tako organizovane da im postavljamo ciljeve koji će im dati priliku da se pokažu u najboljem svetlu. Ovo pravilo podrazumeva da decu podstičemo na aktivnost, bodrimo u situacijama kada posustaju ili se ne snalaze najbolje, pohvalimo ih pojedinačno za ostvarene rezultate, primenjujemo konsekventne mere samo kada moramo i pri tome izrazimo naša očekivanja da će biti bolji i uspešniji. Ovo pravilo takođe podrazumeva dobar *pedagoški takt roditelja/vaspiča/nastavnika*, da u detetovim odgovorima i ponašanjima ne tražimo ono

što ne zna i ne može, već otkrivamo šta zna i može i da jasno predočimo detetu da smo svesni njegovih potencijala; da od deteta ne očekujemo puko ponavljanje sadržaja ili pravila, već razumevanje i fleksibilnu primenu, da mu se ne obraćamo zapovednički, nego saradnički; da eventualne nesporazume i potencijalne sukobe ne rešavamo kažnjavanjem, već konstruktivnim razumevanjem i rešavanjem problema (asertivnim reagovanjem, decentracijom i sl.). Biti pozitivan je pravilo upravljanja ponašanjem koje u velikoj meri određuje odnose dece/mladih prema roditeljima / stručnim licima, ali i prema vršnjacima, i doprinosi jačanju njihovih prosocijalnih vrednosti.

Jasno je da su sva pomenuta pravila upravljanja ponašanjem u komplementarnom odnosu i jedino u takvom odnosu njihova primena za ishod ima prihvatljivo ponašanje dece/mladih, na njihovo zadovoljstvo i zadovoljstvo onih koji vaspitavaju (Šematski prikaz 1).

Šematski prikaz 1: Pravila upravljanja ponašanjem

Ova konstatacija nikako ne znači da u radu sa decom/mladima neće biti problema, konfliktnih situacija i neuspeha, jer su njihova ponašanja i postignuća određena ne samo institucionalnim, već i porodičnim okolnostima, vanporodičnom i vanškolskom okolinom i medijima. Uspeh

svakog roditelja i stručnog lica se ogleda u činjenici da je sposoban da preventivno pedagoški deluje kako do problema ne bi došlo, a ako se oni dese, da je spreman da se sa njima suoči i na profesionalan način reaguje, primenom ovih pravila, kako bi se preveniralo neprimereno ponašanje (i delovanje) deteta i sprečilo njegovo ponovno javljanje.

1.3. Profesionalne uloge vaspitača/nastavnika i mogućnosti kontrole ponašanja dece/mladih

*Ako si učitelj dece ili možda otac,
budi im učitelj vladanjem i životom.*

Rimska narodna poslovice

Kvalitet pedagoškog rada nastavnika i saradnika u školama i domovima učenika određen je mnogim činiocima, od mogućnosti i interesovanja dece/učenika, preko metodičke osposobljenosti i profesionalnih kompetencija vaspitača/učitelja/nastavnika, do materijalno-tehničkih uslova za realizaciju vaspitno-obrazovnih aktivnosti. Kada je reč o kompetencijama nastavnika, prema *Pravilniku o Standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja* (2011), one se konkretizuju u četiri područja: 1. kompetencije za nastavnu oblast, predmet i metodiku nastave; 2. kompetencije za poučavanje i učenje; 3. kompetencije za podršku razvoju ličnosti učenika; 4. kompetencije za komunikaciju i saradnju. Svako od navedenih područja ima određene specifičnosti u odnosu na znanja, veštine i vrednosne stavove nastavnika, kojima oni utiču na učenje, napredovanje i razvoj učenika u sistemu institucionalnog obrazovanja i vaspitanja (*Pravilnik o Standardima kompetencija za profesiju nastavnika*, 2011). Bez obzira o kom području kompetencija je reč, uloge nastavnika podrazumevaju razvoj specifičnih znanja i veština učenika, koje određuju njihova ponašanja, postignuća i mogućnost snalaženja u različitim izazovima savremenog društva. Pomenute uloge nastavnika su mnogobrojne, ali za razumevanje istraživačkog problema kojim se bavimo, kontrole ponašanja učenika i pedagoške prevencije neprimerenih ponašanja, od posebnog značaja su uloge nastavnika koje podrazumevaju:

- poznavanje i razumevanje fizičkog, kognitivnog i socioemocionalnog razvoja učenika, kao i razvoja njihovih kreativnih potencijala;
- poštovanje univerzalnih ljudskih i nacionalnih vrednosti, individualnih razlika među učenicima;

- podsticanje učenika da usvoje pomenute vrednosti i ponašaju se u skladu sa njima;
- vaspitavanje dece i mladih za međusobno razumevanje i poštovanje, toleranciju, uvažavanje različitosti, saradnju i druženje, formiranje sistema vrednosti kod učenika i razvoj njihovih pozitivnih osobina, pre svega ličnim primerom u različitim životnim situacijama, u učionici i van nje.

Od nastavnika se takođe očekuje da mu polazišta za nastavni rad budu pre svega raspoloživa znanja i iskustva učenika, kao i njihove individualne mogućnosti i potrebe. Istovremeno, profesionalne kompetencije nastavnika čine ga spremnim da primenjuje različite metode i oblike nastavnog rada sa učenicima, da im daje jasna uputstva i upućuje ih na transfer znanja, da u nastavnim aktivnostima podstiče i podržava različite stilove učenja učenika, od uzgrednog do strategijsko-strukturalnog. To podrazumeva da nastavnik u radu sa učenicima podstiče razvoj i primenu različitih misaonih veština (identifikovanje problema, rešavanje problema, donošenje odluka) i oblika mišljenja (kritičko, analitičko, divergentno), da podržava učenike da slobodno iznose svoje mišljenje i eventualne ideje, postavljaju pitanja, diskutuju i kritički razmatraju određene nastavne sadržaje i daje im jasna uputstva za nastavni rad (Dryden, Vos, 2004; Đorđević, Kopas-Vukašinović, Mihajlović, 2020; Medouz, Kešdan, 2000; *Pravilnik o Standardima kompetencija za profesiju nastavnika*, 2011).

Sigurno je da u kontekstu vaspitnih uloga odraslih u pedagoškoj prevenciji neprimerenih ponašanja ne možemo zanemariti profesionalne kompetencije vaspitača u predškolskim ustanovama, jer prevencija neprimerenih ponašanja dece i mladih podrazumeva i rad sa decom ranih uzrasta. Zadaci i zahtevi stručnih lica (vaspitača, učitelja, nastavnika) u sistemu institucionalnog obrazovanja i vaspitanja, u odnosu na dečji razvoj i učenje, podrazumevaju njihovu sistematizaciju u odnosu na uzrast i dečje potencijale, ali i u odnosu na ciljeve i ishode savremenih predškolskih i školskih programa.

Kada znamo da je predškolski uzrast „kritični period” za dečji razvoj i učenje, da se propusti koji se tada učine u dečjem razvoju ili ne mogu ili teško mogu nadoknaditi, od posebnog su značaja zadaci vaspitača u odnosu na razvoj ukupnih dečjih potencijala. Ovi zadaci podrazumevaju i vaspitanje dece ranih uzrasta za pravilno regulisanje odnosa u grupi vršnjaka i sa odraslima, kontrolu njihovog ponašanja, postepeno prihvatanje moralnih normi i pravila ponašanja. Za njihov moralni razvoj od posebnog je značaja proces njihove socijalizacije, koji je određen neposrednim uključivanjem u zajedničke aktivnosti, novim iskustvima i različitim uticajima grupe, upoznavanjem sa moralom grupe. Ishodi socijalne komunikacije određuju proces prelaska iz nižeg stepena (heteronomne) ka višem stepenu (autonomne) moralnosti pojedinca. Ovaj proces podrazumeva prelazak iz perioda kada dete prihvata određene norme ponašanja, ali nije u mogućnosti da ih transformiše u principe, niti da te principe primenjuje (usled velikog poverenja u odrasle, posebno one za koje je emotivno vezano), u period kada dolazi do internalizacije moralnih postupaka, formiranja savesti, relativno samostalnog određivanja moralnih ciljeva i autonomnog moralnog ponašanja. Pritom ne treba izgubiti iz vida činjenicu, danas prihvaćeno shvatanje, da se dete rađa *imoralno*, ni moralno ni nemoralno, i da u tom periodu njegova ponašanja nisu određena bilo kakvim moralnim standardima (Kamenov, 1999). Ovakav proces moralnog razvoja predškolskog deteta, uz vaspitno delovanje odraslih, određuje njegova ponašanja na starijim uzrastima. U tom kontekstu je značajno da se pozabavimo i profesionalnim kompetencijama vaspitača u predškolskim ustanovama, koje određuju i njihovu spremnost za pedagoško preventivno delovanje u situacijama kada su evidentna neprimerena ponašanja dece ranih uzrasta (npr. dečja razdražljivost, tzv. bele laži, agresivnost i sl.). Prema *Pravilniku o Standardima kompetencija za profesiju vaspitača i njegovog profesionalnog razvoja* (2018), kompetencije vaspitača za neposredan rad sa decom podrazumevaju njegove sposobnosti za:

- uočavanje i razumevanje razvojnih potreba, interesovanja i mogućnosti deteta;
- osnaživanje dece za suočavanje sa problemima u novim situacijama;

- organizaciju aktivnosti sa decom prema njihovim potrebama, mogućnostima i interesovanjima;
- kreiranje podsticajne sredine za učenje i razvoj dece;
- pružanje individualne podrške deci kada im je ona potrebna;
- razvijanje vršnjačke zajednice i dečjih prijateljstava.

Kada je reč o vaspitnim ulogama odraslih u pedagoškoj prevenciji neprimerenih ponašanja, ne možemo zanemariti ni kompetencije koji su standardima konkretizovane za vaspitače u domovima učenika i školi sa domom učenika. Prema *Pravilniku o Standardima kompetencija za profesiju vaspitača u domu učenika i školi sa domom učenika i njegovog profesionalnog razvoja* (2020), kompetencije vaspitača su konkretizovane u tri područja (oblasti): 1. kompetencije za profesionalni pristup praksi; 2. kompetencije za pružanje podrške učenicima; 3. kompetencije za komunikaciju i saradnju. U odnosu na profesionalne uloge vaspitača i njihove mogućnosti kontrole ponašanja učenika, posebno ističemo značaj kompetencija za pružanje podrške učenicima. Ove kompetencije podrazumevaju njihova znanja, veštine i stavove, u odnosu na:

- karakteristike adolescentskog uzrasta i moguće razvojne krize u periodu adaptacije učenika na novu sredinu;
- različite stilove i strategije učenja, činioce školskog uspeha i uzroke neuspeha;
- moguće načine konstruktivnog rešavanja potencijalnih konflikata unutar grupe učenika ili sa odraslima;
- potencijalne rizike kojima mogu biti izloženi učenici;
- neprimerena ponašanja ili poremećaje ponašanja adolescenata i ustanove koje su nadležne za specifične probleme učenika/mladih;
- učešće mladih u aktivnostima u domu i široj društvenoj zajednici (*Pravilnik o Standardima kompetencija za profesiju vaspitača u domu učenika, 2020*).

Kada uporedimo navedene kompetencije stručnih radnika u predškolskim ustanovama, školama i domovima, zapažamo da su one usmerene na razvoj i učenje dece i mladih, ispoljavanje njihovih ukupnih potencijala, osnaživanje i podršku deci/mladima koji se suočavaju sa različitim problemima ili se neprimereno ponašaju (Tabela 3). Svrha predstavljenih kompetencija nastavnika/vaspitača, koje su određene utvrđenim standardima, jeste osiguranje i unapređivanje kvaliteta rada predškolskih ustanova, škola i domova učenika, sve u cilju ostvarivanja ishoda obrazovanja i vaspitanja koji su definisani zakonskim dokumentima i programima ovih ustanova. To podrazumeva spremnost stručnih radnika da primerenom i uspešnom kontrolom ponašanja dece/učenika permanentno podstiču njihov razvoj u svim aspektima (fizički, kognitivni, socioemocionalni, moralni), stvaraju uslove za potencijalno preventivno delovanje u odnosu na njihova ponašanja i doprinose osnaživanju jedinstvenog vaspitnog delovanja ustanove i porodice. Vaspitači u predškolskim ustanovama i nastavnici u školama koriste različite preventivne programe za jačanje emocionalnih i socijalnih veština dece/učenika, kojima osnažuju i njihova primerena ponašanja, pritom ne gubeći iz vida činjenicu i zahtev za permanentnim vaspitnim delovanjem i u procesu obrazovanja, kao i potrebu praćenja i evaluacije vaspitnih ishoda, radi unapređivanja pedagoške prakse (Backović i sar., 2018).

Tabela 3: Profesionalne kompetencije stručnih radnika kao mogućnost kontrole ponašanja dece/mladih

PROFESIONALNE KOMPETENCIJE	
Vaspitač u predškolskim ustanovama	<ul style="list-style-type: none"> – Uočavanje i razumevanje razvojnih potreba, interesovanja i mogućnosti deteta – Osnaživanje dece za suočavanje sa problemima u novim situacijama – Organizacija aktivnosti prema njihovim potrebama, mogućnostima i interesovanjima – Kreiranje podsticajne sredine za učenje i razvoj – Pružanje individualne podrške – Razvijanje vršnjačke zajednice i dečjih prijateljstava

<p>Učitelj/ nastavnik</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Poznavanje i razumevanje fizičkog, kognitivnog i socioemocionalnog razvoja učenika, kao i razvoja njihovih kreativnih potencijala – Poštovanje univerzalnih ljudskih i nacionalnih vrednosti, individualnih razlika među učenicima – Podsticanje učenika da usvoje pomenute vrednosti i ponašaju se u skladu sa njima – Vaspitavanje dece i mladih za međusobno razumevanje i poštovanje, toleranciju, uvažavanje različitosti, saradnju i druženje, formiranje sistema vrednosti kod učenika i razvoj njihovih pozitivnih osobina
<p>Vaspitač u domovima</p>	<ul style="list-style-type: none"> – Poznavanje karakteristike adolescentskog uzrasta i moguće razvojne krize u periodu adaptacije učenika na novu sredinu – Znanja o različitim stilovima i strategijama učenja, činionicima školskog uspeha i uzrocima neuspeha – Izbor mogućih načina konstruktivnog rešavanja konflikata unutar grupe učenika ili sa odraslima – Prepoznavanje potencijalnih rizika kojima učenici mogu biti izloženi – Identifikacija neprimerenih ponašanja adolescenata i saradnja sa ustanovama koje su nadležne za specifične probleme učenika/mladih – Stvaranje uslova za učešće mladih u aktivnostima u domu i široj društvenoj zajednici

Uvidom u profesionalne kompetencije stručnih radnika u predškolskim ustanovama, školama i domovima učenika, spoznajemo mogućnost jedinstvenog vaspitnog delovanja u kontekstu vertikalnog kontinuiteta u sistemu institucionalnog obrazovanja i vaspitanja. To podrazumeva da je moguće, smatramo i neophodno, utvrditi operativne programe vaspitnog rada sa decom/učenicima, koji će doprineti prevazilaženju postojećeg diskontinuiteta na različitim institucionalnim nivoima. Ovim programima je moguće realizovati pre svega osnovne vaspitne zadatke na svim uzrastima, uz njihovo postepeno usložnjavanje i obogaćivanje (Kopas-Vukašinović, 2006; Kopas-Vukašinović, 2011). Ovu konstataciju potvrđuje činjenica da je, na svim uzrastima, za dobar uspeh i primerno ponašanje dece/mladih značajno raditi na razvijanju i negovanju

njihovih radnih navika, od situacije kada navikavamo dete predškolskog uzrasta da svoje igračke uredno ostavlja na mesto, do situacije kada smo učenika osposobili da blagovremeno planira i izvršava svoje obaveze i ima sposobnost dobre organizacije i raspodele obaveznih aktivnosti i slobodnog vremena. Potvrda za konstataciju da je kontinuitet vaspitnog delovanja neophodan nalazimo i u primeru razvijanja i negovanja navika kulture ponašanja dece/učenika tokom njihovog odrastanja. Na predškolskom uzrastu ih vaspitač u različitim praktičnim aktivnostima uči poštovanju pravila i čekanju na red. Prelaskom u školu, ova navika se dalje neguje i pomaže učenicima u snalaženju u učionici, tokom nastavnih aktivnosti (podeli zaduženja i realizaciji zadataka u grupama, tokom provere znanja kada učenik strpljivo sačeka da drugi učenik odgovori na pitanje ili uradi zadatak). U periodu adolescencije, ova navika pomaže mladima da se lakše adaptiraju u novoj sredini i da budu prihvaćeni u novom socijalnom okruženju i da se ponašaju u skladu sa pravilima grupe. Ovakvim jedinstvenim vaspitnim delovanjem svih stručnih radnika na svim nivoima obrazovanja moguće je kontinuirano vaspitno delovati na decu/mlade i pritom smanjiti potencijalne rizike za pojavu njihovih neprimerenih ponašanja, samim tim smanjiti potrebu sekundarnog i tercijalnog pedagoškog preventivnog delovanja. Takođe, na ovaj način moguće je stvoriti uslove za ostvarivanje osnovnih strateških ciljeva dugoročnog razvoja obrazovanja (povećanje kvaliteta procesa i ishoda obrazovanja).

Profesionalna očekivanja od nastavnika/vaspitača, određena njihovim kompetencijama, potvrđuju značaj navedenih pravila upravljanja ponašanjem (*biti jasan, biti svestan* i dr.), ne samo u domenu učenja, već i preventivnog vaspitnog delovanja. Ova pravila podrazumevaju da je detetu/učeniku potpuno jasno ŠTA treba da uradi (konkretizacija zadataka), da zna ZAŠTO je značajno da to čini (konkretizacija očekivanih ishoda), da zna KAKO može da realizuje postavljene zadatke (konkretizacija adekvatnih postupaka u odnosu na potencijale pojedinca) i da zna koje su moguće POSLEDICE u slučajevima kada ne realizuje postavljene zadatke (konkretizacija mera konsekvantnog delovanja) (Tabela 4). U situacijama kada dete/učenik spozna ove odgovore i njihov značaj, vaspitni rad predstavlja zadovoljstvo u pravom smislu te reči, kako za roditelje, tako i

za prosvetne radnike. U takvim okolnostima, ciljevi vaspitnog rada su realno ostvarljivi, a ishodi prepoznatljivi. Obostrano zadovoljstvo onih koji vaspitavaju i vaspitanika je očigledno, u učenju, vladanju, odnosima sa vršnjacima i odraslima, socioemocionalnoj zrelosti i spremnosti za dalji razvoj i napredovanje.

Tabela 4: Kontrola ponašanja dece/učenika određena profesionalnim ulogama nastavnika/vaspitača

Profesionalne uloge nastavnika/vaspitača	Konkretizacija zadataka za dete/učenika (ŠTA?)
	Konkretizacija očekivanih ishoda (ZAŠTO?)
	Konkretizacija adekvatnih postupaka (KAKO?)
	Konkretizacija mera konsekvantnog delovanja (POSLEDICE)

Ovakvim ulogama odraslih stvaraju se uslovi u kojima nastavnici/vaspitači imaju mogućnost da uspostave kontrolu ponašanja dece/učenika u grupi/odeljenju i u takvim situacijama njihove vaspitne uloge određuju kvalitet primarne pedagoške prevencije da ne bi došlo do neprimerenih ponašanja vaspitanika, a ukoliko su ponašanja evidentna, da ne prerastu u poremećaje u ponašanju. Takođe, stvaraju se uslovi u kojima se deca/učenici odgovorno i savesno odnose prema ličnim obavezama u ustanovi i van nje, spremni su da usvajaju i primenjuju komunikacijske veštine, a u isto vreme razvijaju samopouzdanje i samopoštovanje, kao pretpostavke kvalitetnog življenja i učenja na starijim uzrastima.

1.4. Neophodnost kontrole ponašanja kao pretpostavka pedagoške prevencije neprimerenih ponašanja: tehnike nadzora

Ono što je kod dece lepo, fascinantno, bogoliko, to je njihovo poverenje – ono što je Erikson nazvao prapoverenje sa kojim svako dete dolazi na svet, njihovo brzo opraštanje uvreda, divljenje, čuđenje. To su elementi koje vredi sačuvati za ceo život.

Vladeta Jerotić

Kontrola ponašanja dece/učenika podrazumeva dug i kontinuiran proces vaspitnog delovanja odraslih, koji je zasnovan na uzajamnom razumevanju, poverenju i podršci vaspitanika i onih koji ih vaspitavaju. Ovu kontrolu, koja jeste osnova pedagoške prevencije ponašanja dece/mladih, nikako ne treba tumačiti kao pretpostavku za konsekventno delovanje ili kao prevlast nad pojedincem. Reč *kontrola* potiče iz francuskog jezika (*contrôle*) i u najširem smislu označava nadgledanje, nadzor, proveravanje nekoga ili nečega, zasnovano na upoređivanju (prethodnog i trenutnog stanja/ponašanja pojedinca, ili stanja koje je realno sa stanjem koje je očekivano). U tom kontekstu, kontrola ponašanja određena je već predstavljanim pravilima upravljanja ponašanjem, ali i tehnikama nadzora. U svojoj knjizi *Tajne uspešnog rada u razredu*, S. Kouli (Sue Cowley) konkretizuje načine mogućeg delovanja odraslih, kojima mogu da uspostave i zadrže kontrolu ponašanja u razredu (grupi dece/mladih) (Cowley, 2006). Ove tehnike predstavljaju praktična uputstva vaspitačima/nastavnicima za ostvarivanje vaspitne funkcije škole, koja su primenljiva i u radu sa decom predškolskog uzrasta, kao i u porodičnom vaspitanju. Moglo bi se reći da tehnike nadzora predstavljaju mogućnosti delovanja prema deci kojim odrasli uče decu primerenim ponašanjima, moralnom rasuđivanju, odnosima prema vršnjacima, kontroli ličnih emocija, ispoljavanju kreativnih potencijala. Takođe, tehnike nadzora određuju ponašanja i samih vaspitača/nastavnika, koji predstavlja ju uzore deci/učenicima (model pozitivnog ponašanja i delovanja), kako se u različitim životnim situacijama treba ponašati i kako delovati. Jasno

je da tehnike nadzora predstavljaju preduslove kvalitetnog upravljanja ponašanjem dece/mladih. U tekstu koji sledi predstavimo ove tehnike nadzora, tako što ćemo njihovu validnost pokušati da potvrdimo naučno zasnovanim činjenicama. Istovremeno, konkretizovaćemo ih primerima iz pedagoške prakse.

Adekvatno vaspitno delovanje na pojedinca podrazumeva obostrano slušanje i razumevanje. Bez obzira da li je reč o razvijanju navika kulture ponašanja, navikavanju dece na prihvatljiva ponašanja, ili preusmeravanju njihovih neprimerenih ponašanja, u situacijama kada dete/učenik ne želi da radi ono što se od njega očekuje, vaspitač/nastavnik u komunikaciji treba da bude **ljubazan sa decom/mladima i kontroliše svoj glas**, samim tim da **izbegava konfliktne situacije** (Cowley, 2006). Ljubaznost, koja istovremeno podrazumeva iskrenost, razumevanje sebe i drugog, delovanje i istovremeno slušanje, predstavlja *umetnost nenasilne komunikacije* (Aldort, 2005; Ansambur, 2016). Rukovođen idejama M. Rozenberga i njegovim podučavanjem o veštini nenasilne komunikacije, kojoj on pridaje i epitet svesnosti, Ansambur (Toma d'Ansambur) u svojoj knjizi *Ne budite ljubazni, budite iskreni* ističe da je značajno kod ljudi razvijati sposobnost da *iskreno* izražavaju svoje potrebe, stavove, mišljenja, ali istovremeno i da budu *stvarno* saslušani i shvaćeni, što danas često otežava savremeni sistem komunikacija i kontinuirana razmena mnogobrojnih informacija. Njegova očekivanja idu u pravcu razvijanja *iskrenog odnosa između slobodnih i odgovornih ljudi* (Ansambur, 2016).

Danas, u sistemu savremenih vrednosti ljudskog ponašanja i delovanja, ljubaznost prepoznavamo i očekujemo u svim sferama ljudske delatnosti (prosveti, zdravstvu, turizmu, ugostiteljstvu i dr.). U *Izveštaju o ispitivanju zadovoljstva pacijenata bolničkim lečenjem u 2016. godini*, koji je pripremio Institut za plućne bolesti Vojvodine u Sremskoj Kamenici, potvrđeno je da je ljubaznost medicinskog osoblja, po mišljenju pacijenata i članova njihovih porodica, značajan pokazatelj zadovoljstva pacijenata bolničkim lečenjem (*Izveštaj o ispitivanju zadovoljstva pacijenata...*, 2016). Takođe, u skladu sa *Kodeksom poslovnje etike* (2006), jedno od osnovnih pravila profesionalnog ponašanja zaposlenih u kompanijama jeste da u poslovnim kontaktima sa ljudima budu ljubazni, da

u komunikaciji imaju poslovne manire (biti ljubazan, dobar slušalac, pokazati razumevanje za nastali problem i spremnost da se on reši na zadovoljavajući način).

U navedenim primerima, u različitim sferama ljudske delatnosti biti ljubazan znači znati kontrolisati svoje ponašanje, pritom ne zanemarujući lične potrebe i slobode, a poštujući potrebe i slobode drugih ljudi. U različitim, nekada neprijatnim situacijama, u predškolskoj ustanovi, školi ili domu učenika, kada se deca/učenici neprimereno ponašaju, profesionalne kompetencije stručnih radnika podrazumevaju njihovo blagovremeno reagovanje. Pri tome, pitanje da li treba reći i reagovati ima uvek potvrđan odgovor, čak se može reći da profesionalna odgovornost to i podrazumeva. U ovakvim situacijama, međutim, diskutabilni su načini reagovanja stručnih lica prema detetu/učeniku. Sva pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora potvrđuju da nema dileme u vezi sa pitanjem DA LI treba reagovati, ali je za pedagošku praksu evidentno i aktuelno pitanje KAKO treba reagovati prema detetu/učeniku, a pri tome razumeti i poštovati njegove potrebe, neslaganja, nesmotrenosti i u isto vreme biti mu uzor (model) za moguća reagovanja u datim situacijama. Sigurno je da ljubaznost kao tehnika nadzora podrazumeva toleranciju u odnosima, doprinosi uspostavljanju obostrane kontrole ponašanja, onih koji poučavaju i onih koji uče, i da ovakav model ponašanja pre svega treba da usvoji vaspitač (nastavnik) da bi ličnim primerom podstakao decu/mlade da se i sami tako ponašaju u komunikaciji sa svojim vršnjacima i odraslima. Činjenica je da nas deca/učenici posmatraju u različitim situacijama, čak i kada nam se čini da su nezainteresovani za ono što radimo sa njima, ili dok se bave nekim drugim aktivnostima. To podrazumeva da svi odrasli koji se bave vaspitanjem iz bilo koje pozicije (roditelja, vaspitača, nastavnika) moraju biti svesni dečjeg *upijajućeg uma* (Montesori, 2003) i da smisleno biraju reči i način na koji im se obraćaju, ili se obraćaju drugim licima u njihovom okruženju, mudro reaguju u različitim situacijama, u instituciji i van nje.

Kao što smo već napomenuli, ljubaznost, kojom pokušavamo da u datoj situaciji uspostavimo kontrolu ponašanja u grupi/odeljenju, podrazumeva uzajamnu iskrenost i poverenje dece/učenika i odraslih, što je

određeno njihovim prethodnim komunikacijama i uspostavljenim odnosima u zajedničkim aktivnostima (odnosima razumevanja, podrške, tolerancije koja nije određena popustljivošću već doslednošću). Da bi dete moglo da spozna i razume ponašanja drugih, da bude odgovorno, pravedno, pristojno i tolerantno, neophodno je da prvo dobro upozna i nauči da kontroliše sebe, svoja osećanja i ponašanja (Backović i sar., 2018).

Nisu retke situacije u kojima dete/učenik neprimerenim, nasilnim ponašanjem pokušava da zadovolji svoje potrebe, ili da ospori zahteve i remeti realizaciju unapred dogovorene aktivnosti vaspitača/nastavnika. U takvim slučajevima profesionalnost stručnog radnika podrazumeva da je sposoban i spreman da ostvari kontrolu situacije, pre svega tako što će smiriti dete/učenika, a to će moći ljubaznim odnosom prema njemu, ophođenjem kontrolisanim i mirnim glasom (npr. *Možeš li mi reći ono što želiš, ali mirnim tonom, polako, da bih mogla da te razumem?*).

Uz ljubazan odnos u komunikaciji sa decom/mladima, bez obzira da li je reč o obrazovnim aktivnostima ili preventivnom vaspitnom delovanju, značajno je da vaspitač/nastavnik **pričeka da se deca smire (stišaju)** i na taj način kontroliše i kultiviše disciplinu, a tek nakon toga deluje, ili nastavi sa aktivnostima. Vaspitni ishodi su određeni uzajamnim slušanjem onih koji vaspitavaju i vaspitanika. Ovakvo slušanje je značajna vaspitna i preventivna mera, posebno u segmentu primarnog preventivnog delovanja. Ono doprinosi boljem razumevanju nastavnih sadržaja, jačanju selektivne pažnje, trajnijem pamćenju, većem interesovanju za rad i nastavne sadržaje. Takođe, uzajamno slušanje doprinosi boljem obostranom razumevanju i saradnji.

Da bi izbegli konsekvantne mere, usled neprimerenih ponašanja, deca/učenici su skloni da različitim argumentima pokušaju da opravdaju svoje postupke. U takvim okolnostima značajno je da vaspitač/nastavnik ne dozvoli da mu dete/učenik skrene pažnju sa osnovnog problema, što dovodi do *promene fokusa i gubitka kontrole nad situacijom*. Već smo napomenuli da izrečena konsekvantna mera podrazumeva kritiku neadekvatnog postupanja deteta, a nikako njegovo etiketiranje. U takvim situacijama odrasli moraju reagovati tako da dete ne shvati kaznenu meru (zabranu, pokudu, kritiku) kao napad na njegovu ličnost, već kao

posledicu njegovog nedoličnog ponašanja, da konsekventnu meru razume i prihvati kao pravilo koje važi za sve učenike (decu), koje je prethodno obrazloženo od strane nastavnika i dogovorom utvrđeno sa decom (učenicima), a zatim i *dosledno sprovedeno od strane nastavnika*. Pritom, vaspitači/nastavnici/roditelji ne treba da se ustručavaju da ispoljavaju svoje emocije, izazvane nedoličnim ponašanjima dece/učenika (tugu, razočarenje, nezadovoljstvo). Ovakva reagovanja odraslih u velikoj meri mogu da kod dece podstaknu razvoj poverenja u one koji ih vaspitavaju i odgovornosti za svoje buduće postupke.

Pričekati da se svi stižaju je jedna od osnovnih, izuzetno značajnih i korisnih tehnika nadzora, koju prepoznamo u profesionalnom odnosu vaspitača/nastavnika prema deci/učenicima, u situaciji kada je u grupi galama. Jasno je da nije moguće vaspitno delovati na pojedinca kojem nismo uspeli da skrenemo pažnju na ono što mu želimo reći, objasniti ili pokazati. Već smo istakli da je uzajamno slušanje preduslov kvalitetnog vaspitnog delovanja, samim tim i uspešne organizacije obrazovnih aktivnosti. Uz ovu tehniku nadzora, **oštar pogled i neverbalni znaci** prema deci/učenicima pomažu odraslima da uspostave kontrolu u grupi/odeljenju. Neverbalna komunikacija je važan oblik socijalnog ponašanja ljudi i ona ima simboličku i signalnu funkciju. Argajl ističe da se na taj način prezentuju informacije o emocionalnom stanju učesnika u komunikaciji, o njihovim namerama i očekivanjima, o stavovima, u situacijama kada ih je verbalno teško izraziti, ili to nije moguće, ili kada želimo nešto jasnije da istaknemo, da eksplicitnije izrazimo lični stav, ali i u situaciji kada želimo da ostvarimo moć nad bilo kakvim pokušajem manipulacije. Bez praćenja i razumevanja neverbalne komunikacije nije moguće u potpunosti razumeti socijalno ponašanje ljudi (Argajl, prema: Krstić, 2013). Kako ističe N. Panić-Cerovski, laički izraz za neverbalnu komunikaciju je *govor tela*, kojim se u socijalnoj komunikaciji ukazuje na značaj ekspresivne snage gestova i telesnih znakova.

Još na predškolskom uzrastu deca u aktivnostima (igri) koriste širok spektar neverbalnih znakova, kojima ispoljavaju lične emocije i usmeravaju emocije drugih učesnika u igri, određuju međusobnu komunikaciju u grupi i ispoljavaju svoje kreativne potencijale. Posmatranjem dece u igri

(u predškolskim ustanovama), praćenjem njihovog ponašanja i delovanja, potvrđeno je da su njihovi neverbalni signali pouzdani pokazatelji kvaliteta komunikacije i značajni alati za jačanje emocionalnog i socijalnog razvoja, kreativnog izražavanja i stvaranja, da oni određuju njihova interesovanja, aspiraciju i postignuća (Kopas-Vukašinović, 2009).

Različite su mogućnosti neverbalne komunikacije sa decom/učenicima, kojom želimo da im privučemo pažnju na ono što ćemo reći, objasniti, pokazati, učiniti i da kontrolišemo njihova ponašanja (izraz lica – podignute obrve, oštar pogled; govor tela – prekrštene ruke; korišćenje ruku – prst na ustima, ispružena ruka sa dlanom na gore; korišćenje različitih visina – sestri pored učenika dok mu objašnjavamo zadatak ili ga slušamo dok ukazuje na problem). Na ovakav način i u savremenim nastavnim sistemima moguće je razvijati vaspitne vrednosti međuzavisnog odnosa i komunikacije između dece/učenika i vaspitača/nastavnika, uspostaviti optimalan odnos između inicijative onih koje poučavamo i nastavnikovog vođenja (Šejtanić, 2016), što stvara dobre uslove za kontrolu ponašanja učenika, pre svega u domenu primarne pedagoške prevencije.

Obratićemo pažnju i na tehniku nadzora koju Kouli (S. Cowley) smatra značajnom za vaspitača/nastavnika kada je suočen sa decom/učenicima koji ispoljavaju agresivno ponašanje, nepristojni su, ne mogu da kontrolišu svoja afektivna stanja, razdražljivi su i ispoljavaju negativne emocije (bes, ljutnju, zavist, nezadovoljstvo). U ovakvim situacijama izuzetno je značajno da vaspitač/nastavnik **reaguje razumom a ne srcem**, što znači zastati na trenutak, zatim reagovati promišljeno, a ne emotivno (Cowley, 2006). Treba znati da burna emocionalna reakcija odraslih podrazumeva stresno stanje koje može biti uzrok različitih zdravstvenih problema. Istovremeno, za pomenute učenike ovakva reakcija vaspitača/nastavnika može da predstavlja podsticaj da se i dalje neprimereno ponašaju, da u različitim novim situacijama reaguju na isti način i tako *izazivaju* kod vaspitača/nastavnika nove burne reakcije, čime dokazuju da oni koji ih vaspitavaju nemaju kontrolu nad njihovim ponašanjem. U izvesnom smilu, deca/učenici koji ispoljavaju neprihvatljiva ponašanja ovakve situacije nastavnikove *nemoći* koriste da bi se dokazali u grupi/odeljenju i potvrdili da oni vladaju situacijom. Profesionalne kompetencije

nastavnika u vaspitnom radu podrazumevaju da odrasli treba da izbegavaju ovakve konfliktne situacije, tako što će ostati mirni ili, kada je to moguće, tako što će promeniti temu, a kada dođe do reakcija da one budu racionalne, a ne emocionalne, uz doslednu primenu konsekventnih mera, koje su svim učenicima (deci) dobro poznate, pravilima utvrđene i dogovorom prihvaćene.

Ne treba zanemariti činjenicu da kontrola ponašanja podrazumeva da se vaspitači/nastavnici u radu sa decom/učenicima koriste **ponavljanjem** jer će tako privući pažnju dece/učenika, biti u mogućnosti da razjasne nedoumice ili nesporazume i biće sigurni da su ih svi čuli i razumeli, da su deca/učenici upoznati sa pravilima i konsekventnim merama. Istovremeno, ovakav način preventivnog vaspitnog i doslednog delovanja u izvesnim situacijama biće im od pomoći jer se podrazumeva da su preduzete mere očekivane od strane dece/učenika.

Ponavljanjem (pravila, uputstava) vaspitači, nastavnici i roditelji stvaraju uslove za fleksibilnost u proaktivnom disciplinovanju. **Biti fleksibilan**, kada pretpostavimo da je to i moguće i poželjno, pritom smisleno i odgovorno odrediti granice delovanja, jeste sledeća tehnika nadzora. Ona podrazumeva da su odrasli ovladali suptilnom veštinom da uspostave ravnotežu između fleksibilnosti (moguća odstupanja od utvrđenih dogovora u opravdanim situacijama, spremnost da se na drugačiji način pokuša rešiti problem ili preusmeriti ponašanje deteta) i sigurnosti (da će ovakav fleksibilan pristup u vaspitanju doneti pozitivne ishode, da će kompromis usloviti primereno ponašanje). U ovakvim situacijama izuzetno je važno jasno i transparentno **utvrditi granice delovanja**. Ove granice podrazumevaju ograničenja, *nevidljive barijere*, preko kojih deca/učenici ne smeju preći (Cowley, 2006). Odgovornost je na vaspitaču, nastavniku i roditelju da ih vaspitava tako da oni budu svesni da su njihova ponašanja primerena i prihvatljiva ako su unutar postavljenih granica, koje su određene društveno prihvatljivim ponašanjima. Još je K. D. Ušinski, osnivač pedagoške nauke u Rusiji, isticao značaj pravilnog pedagoškog takta nastavnika u radu sa decom, koji jasno upućuje na granice mogućeg delovanja u učionici, a čija je suština *ozbiljnost koja dozvoljava šalu sa decom* (Ušinski, prema: Krstić, 2014).

Kada se postave granice u ponašanju i delovanju, u dogovoru sa onima koje vaspitavamo, od posebnog je značaja ne odstupati od njih, već biti dosledan u sprovođenju dogovorenih pravila, koliko god da životne situacije nameću dozu fleksibilnosti u nesvakidašnjim situacijama. Interesantan je podatak do kojeg smo došli ispitivanjem stavova studenata, budućih vaspitača u predškolskim ustanovama i učitelja, u Sloveniji i Srbiji (N=256). Rezultati istraživanja potvrđuju da, među različitim odrednicama kvaliteta univerzitetske nastave i rada nastavnika, studenti kao prioritetne prepoznaju, između ostalih, vaspitno delovanje nastavnika, a u tom kontekstu očekuju *doslednost nastavnika u zahtevima i u načinima vrednovanja postignuća studenata* (Kopas-Vukašinović i Lepičnik-Vodopivec, 2018). Kada znamo da se ovi studenti pripremaju za rad sa decom, da će oni u narednom periodu biti nosioci vaspitanja novih generacija i da nastavnici treba da im budu uzori za njihov profesionalni rad, jasno je sa kojom ozbiljnošću i profesionalnim pedagoškim taktom nastavnici treba da realizuju svoj nastavni rad, da ličnim primerima u različitim situacijama ponude moguća rešenja za njihov budući vaspitni rad sa decom.

Doslednost u vaspitanju podrazumeva postavljanje granica. Na taj način učenici spoznaju i svesni su ciljeva takvog vaspitnog delovanja, kao i mogućih očekivanih ishoda (uspeh, pohvala, nagrada), ali i konsekventnih mera u slučaju da dođe do odstupanja ili prekoračenja. Iskustva i pedagoška praksa su nam svedoci da roditelji i prosvetni radnici u vaspitnom radu sa decom/učenicima često odstupaju od ove tehnike nadzora i da, nakon što utvrde pravila, često ih i sami ne poštuju (Bojanin, 1991; Black, Larson, 1999). U tom slučaju, možda trenutno zadovoljstvo učenika bude kratkog daha jer svakim danom njihova očekivanja za pomeranjem granica i popustljivim reagovanjem postaju sve veća. U takvim okolnostima, autoritet vaspitača/nastavnika/roditelja se postepeno gubi i disciplinski problemi postaju sve veći (neposlušnost, nedisciplinovanost, nezavršavanje obaveza), a kontrola ponašanja sve manja. Istovremeno, takvo ponašanje uslovljava jačanje negativnih emocija, kako kod odraslih (nezadovoljstvo, nesigurnost, ljutnja, ponekad i strah), tako i kod vaspitanika (nezadovoljstvo, ljutnja, bes), što može usloviti da neprihvatljiva ponašanja prerastu u poremećaje u ponašanju (agresivnost, razdražljivost, slaba koncentracija i dr.).

Organizovati aktivnost tako da deca imaju pravo izbora jeste tehnika nadzora koja podstiče decu/učenike da izvršavaju zadatke i da se primerno ponašaju, ohrabruje ih u različitim izborima, podiže im nivo samopouzdanja, jača inicijativnost i saradnju, unapređuje sposobnost samostalnog delovanja i donošenja odluka. Kada znamo da disciplinovanje, kao mera pedagoške prevencije, pomaže deci da usvajaju određene oblike ponašanja iz sopstvenog iskustva, jasno je da je ova tehnika nadzora odrednica pozitivnog, proaktivnog disciplinovanja dece. Ovakvo disciplinovanje, bez obzira da li je reč o porodičnim ili institucionalnim uslovima, podrazumeva vaspitne prostupke odraslih kojima se podstiče poželjno, prihvatljivo ponašanje deteta/učenika, odnosno redukuje mogućnost za nastajanje i razvijanje nepoželjnog, neprimerenog ponašanja (Nešić, Popović-Čitić, 2018). Ishod ovakve kontrole je ponašanje deteta određeno prvenstveno njegovim unutrašnjim potrebama, a ne isključivo spoljašnjim ograničenjima sredine, ili jakim dezintegrativnim emocijama, kao što su strah ili stid.

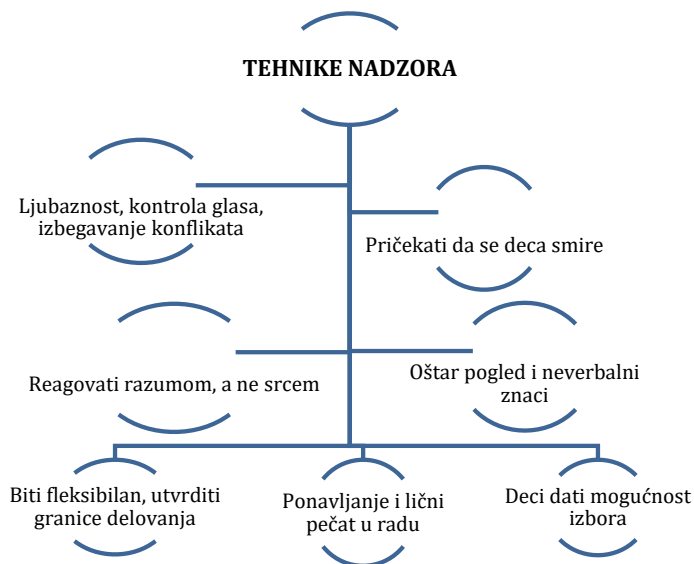
Pomenuta fleksibilnost u radu vaspitača/nastavnika upućuje nas na sledeću tehniku nadzora – **biti kreativan u odnosima sa decom i svom radu dati lični pečat**. Kao što vaspitači i nastavnici pamte decu/učenike po njihovim individualnim osobenostima, posebnim uspesima, neobičnom ponašanju, odnosima u grupi, ispoljenim emocijama, stvaralačkom izražavanju, jedinstvenim događajima koji se za njih vezuju, tako i deca/učenici pamte svoje vaspitače/nastavnike po njihovim specifičnim ponašanjima i ophođenju. Tokom odrastanja i zajedničkog življenja, učenici zapažaju i pamte specifična, neponovljiva, njima interesantna ponašanja odraslih, nekada ih i imitiraju, a često se i identifikuju sa njima, pominju ih na starijim uzrastima kao izuzetne, koje će pamtiti zauvek. Epitet *posebnog, neponovljivog* mogu poneti samo oni vaspitači/nastavnici koji uspevaju da dobro upoznaju decu/učenike sa kojima rade, da znaju njihova interesovanja, otkriju sposobnosti pojedinaca, cene ih i podstiču njihov razvoj, koji znaju i spremni su da prilagode svoj rad i programske zahteve individualnim osobenostima svakog deteta/učenika, da otkrivaju u svakom od njih šta i koliko znaju, mogu i umeju. Baš takvi vaspitači/nastavnici su spremni, profesionalno osposobljeni i motivisani da programske ciljeve i svoju pedagošku praksu prilagode deci, njihovim

potencijalima i očekivanim ishodima, a za to im je potreban kreativan pristup obrazovnim aktivnostima i vaspitnom radu.

Jasno je da će dečji kreativni potencijal podsticati samo oni vaspitači/nastavnici/roditelji koji ga i sami ispoljavaju u sferama ličnih intresovanja. Nažalost, istraživanja potvrđuju da u periodu prelaska dece iz predškolske ustanove u osnovnu školu njihov nivo kreativnog izražavanja opada i da je ova pojava uslovljena sredinskim činiocima, među kojima su izdvojena shvatanja stručnih lica i njihovi stavovi o kreativnosti. Pojavile su se značajne razlike u tumačenjima dečjeg stvaralaštva kod vaspitača u predškolskoj ustanovi i učitelja u osnovnoj školi, u izboru različitih kriterijuma za procenu nivoa ispoljene kreativnosti u dečjim crtežima (originalnost u kreativnom izrazu, neponovljivost, bogatstvo boja i ideja kao pozitivni kriterijumi za procenu; lepota u kreativnom izrazu, dobra kompozicija kao negativni kriterijumi za procenu). Ovim longitudinalnim istraživanjem utvrđeno je da su učitelji pokazali manje razumevanja za kreativni izraz dece u odnosu na vaspitače i predložene su mere unapređivanja njihovog rada različitim oblicima stručnog usavršavanja. Jedna od predloženih mera podrazumeva podsticanje kreativnog izraza učitelja koji bi trebalo da bude podsticaj učeniku za ispoljavanje ličnih kreativnih potencijala. U osnovi ovog predloga je i spremnost učitelja da svoj rad sa učenicima oboji *ličnom kreativnom notom* (Kopas-Vukašinović, 2005).

Primena pomenutih tehnika nadzora posebno je značajna u primarnoj pedagoškoj prevenciji i proaktivnom disciplinovanju. Značajno je sagledati ih komplementarno i tako ih primenjivati, u jedinstvu sa predstavljanim pravilima upravljanja ponašanjem (Šematski prikaz 2). Njihova primena podrazumeva blagovremeno reagovanje, da do neprimerenih ponašanja ne bi došlo, ili da bi se sprečili negativni sredinski uticaji koji mogu usloviti rizična ponašanja.

Šematski prikaz 2: Tehnike nadzora

Vaspitanjem dece i mladih i preventivnim pedagoškim delovanjem na njih, u kontekstu primarne prevencije, značajno je stvoriti podsticajne uslove za njihovo prihvatljivo ponašanje, učenje i razvoj ukupnih potencijala. Kao što je još krajem 19. veka, u svom delu *Uvod u nauku o vaspitanju*, napisao S. Adžić, „[v]aspitanje je uticanje odraslih na razvitek vaspitanikov, tako da se što jače razviju sve dobre telesne i duševne osobine vaspitanikove, i one koje su mu nužne za život, a rđave i nenužne da što više zakržljaju” (Adžić, 1892: 35). Adžić je smatrao da „nauka o vaspitanju postaje u novije doba sve više pravom naukom, ali zato i sve više čisto misaonom, apstraktnom. A svaka je apstraktna nauka, nažalost, suvoparna i za sve koji nisu u njoj stručnjaci: teška je i nesvarljiva, nepristupačna je i nerazumljiva. A od toga nastaje šteta koja se ne može ničim nadoknaditi” (Adžić, 1892: 13). Adžić je ovom konstatacijom želeo da istakne značaj vaspitanja omladine, i to pre svega primerima iz života koje je predstavljao deci i mladima, a zatim zajedno sa njima razmišljao i rasuđivao o tim primerima. Rukovođen idejama H. Spensera, smatrao je da nema pravog vaspitanja bez nauke o vaspitanju i veštine vaspitanja.

Danas, u sistemu savremenog pedagoškog rada sa decom/učenicima, kada zagovaramo njihovo proaktivno disciplinovanje, od odraslih se očekuje da svojim profesionalnim kompetencijama budu spremni da smisleno koriste predstavljena pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora, u cilju ostvarivanja kontrole ponašanja koja će podrazumevati uzajamno zadovoljstvo radom, viši nivo aspiracije, inicijativnost i saradnju u izvršavanju radnih obaveza, kao i ispoljavanje sopstvenih kreativnih potencijala, kako dece/učenika, tako i roditelja/vaspitača/nastavnika. Zbog toga je značajno sve tehnike i pravila kontrole ponašanja sagledati u jedinstvu i tako ih i realizovati (Šematski prikaz 3).

Šematski prikaz 3: Pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora u komplementarnom odnosu (Cowley, 2006)

Kontrola ponašanja kao pretpostavka pedagoške prevencije nepri-merenih ponašanja, koja obuhvata pomenuta pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora, izuzetno je složen proces i podrazumeva permanentno posmatranje i praćenje deteta/učenika, kako bi se prepoznali najbolji pravci mogućeg dečjeg razvoja i adekvatno kombinovala primena ovih pravila i tehnika u preventivnom vaspitnom delovanju. Istovremeno, kontrola ponašanja podrazumeva profesionalnu kompetentnost vaspitača/nastavnika za njihov odabir i primenu, a takođe predstavlja aktuelan sadržaj pedagoškog usavršavanja roditelja za njihovu primenu. Ako tome dodamo i činjenicu da je kontrola ponašanja pretpostavka za razvoj društveno prihvatljivog ponašanja pojedinca, jedinstvenim pristupom u realizaciji pomenutih pravila i tehnika, od strane roditelja i svih institucija u sistemu obrazovanja i vaspitanja, moguće je vaspitne uticaje odraslih na decu/mlade učiniti smislenim.

2. PEDAGOŠKA PREVENCIJA NEPRIMERENIH PONAŠANJA U PRAKSI

Samo brižljivim i razumnim vaspitanjem čovek postaje pravim čovekom.

Roditelji! Pazite čemu učite svoju decu, na što je navikavate, kakve joj primere dajete! Jer ono što deca od vas vide, čuju i nauče, ostaje joj posle za ceo život.

Učitelji! Jedan rđav učitelj unakazi i upropasti čitave naraštaje u jednoj školskoj opštini. Ti naraštaji posle iskvaru nekoliko drugih naraštaja.

Sreten Adžić

Pitanja za razmišljanje o značaju i mogućnostima preventivnog vaspitnog delovanja odraslih na decu i mlade:

1. Zašto je značajno pravovremeno zapažanje promena u ponašanju dece?
2. Kako prepoznati granice između detetovih povremenih neprimerenih ponašanja i njegovog problematičnog (prestupničkog) ponašanja?
3. Šta roditelj / prosvetni radnik ne treba da radi kada pred sobom ima dete/učenika neprimerenog ponašanja?
4. Na koji način vaspitač i nastavnik dokazuju svoju profesionalnu kompetentnost u situacijama kada primete da ponašanje deteta odstupa od socijalno prihvatljivih normi?
5. Zašto je značajno da vaspitači, nastavnici i roditelji imaju osnovna znanja o najčešćim poremećajima u ponašanju dece/učenika?

6. Zašto treba praviti razliku između neprimerenog ponašanja kao trenutnog stanja i neprimerenog ponašanja kao poremećaja?
7. Odaberite pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora koje je poželjno primeniti u radu sa detetom koje ispoljava agresivnost.
8. Odaberite pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora koje je poželjno primeniti u radu sa razdražljivim detetom.
9. Koja pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora je poželjno primeniti u radu sa detetom koje ima slabu koncentraciju?
10. Koje tehnike nadzora treba primeniti u radu sa detetom koje ispoljava preteranu prilagođenost u odnosima sa drugim osobama?
11. Odaberite pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora koje je poželjno primeniti u radu sa detetom koje ispoljava depresivno raspoloženje.
12. Koja neprimerena ponašanja se mogu istovremeno ispoljavati, jer pojava određenog ponašanja uslovljava pojavu i drugih neprimernih reagovanja?

2.1. Uloge odraslih u vaspitnom delovanju na decu i mlade: očekivani ishodi i moguće greške

Ako je dete nemirno, pusti ga, često je to inteligentno i bistro biće. A roditelji, u neznanju, za mirno i poslušno dete kažu „moje dobro dete“, a ono je u stvari uplašeno, nesigurno. Naravno, rodi se i poneko dobro dete koje je jednostavno takvo, iako je snalažljivo i pametno. Greška je velika što ono nemirno dete tuku, a ono je najčešće inteligentno dete. I baš ta inteligencija mu ne da da se pomiri lako sa svim što mu se kaže.

Vladeta Jerotić

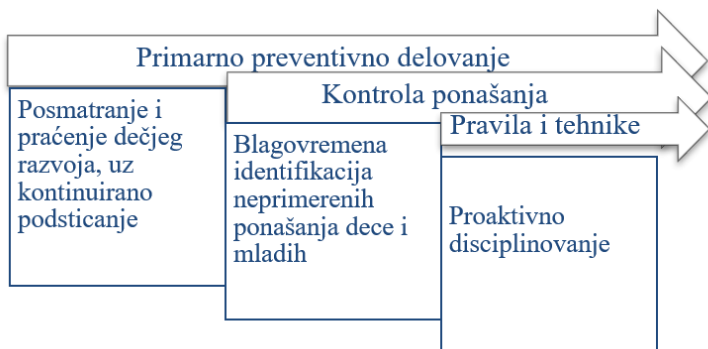
Pedagoška teorija i praksa nam uveliko potvrđuju činjenicu da je delom u porodicama, delom u obrazovno-vaspitnim institucijama vaspitni rad sa decom/mladima zanemaren i na marginama je njihovog življenja. Možda bi u nekim kontekstima bila tačnija konstatacija da odrasli nemaju vremena da se bave decom, bilo zbog radnih obaveza na poslu, bilo zbog preobimnih nastavnih sadržaja u školama, ali svakako ovi razlozi nisu opravdanje vaspitne nesmotrenosti u odnosima sa decom/mladima. Sve pomenute profesionalne kompetencije, utvrđene pravilnicima, nemaju svrhu ako smo ih usvojili formalno, bez spremnosti i volje za njihovom primenom.

Jedan od osnovnih razloga za pripremu ove monografije jeste potreba autora da istakne značaj vaspitnog delovanja roditelja i stručnih lica, da ih podseti na osnove uspešnog vaspitanja dece i mladih, ukaže na potrebu i mogućnosti preventivnog vaspitnog delovanja, kako bi njihova ponašanja od najranijih uzrasta bila društveno prihvatljiva i time ih učinili uspešnim i zadovoljnim odraslim osobama. U kontekstu pedagogije kao nauke o vaspitanju, jasno je da ova monografija, čiji je autor pedagog, niti treba, niti može da se bavi poremećajima u ponašanju dece i mladih, već preventivnim vaspitnim merama da do njih ne dođe. Kao što je već istaknuto, blagovremena identifikacija neprimerenih ponašanja dece i mladih, kao i njihovo proaktivno disciplinovanje, pretpostavke su da do poremećaja u ponašanju neće ni doći. Istraživanja su potvrdila da se

neprimerena ponašanja javljaju kod dece još na predškolskom uzrastu, mada su kod njih češća prosocijalna ponašanja (Bašić, Ferić, Kranželić, 2001). Deca ovog uzrasta ispoljavaju i agresivna ponašanja, bes, ljutnju, umeju da budu razdražljiva, ali i da se izoluju od svojih vršnjaka. Zato je značajno da svi koji se bave vaspitanjem imaju bazična znanja o uzrocima, znacima prepoznavanja i mogućim merama vaspitnog delovanja u odnosu na neprimerena ponašanja koja često prepoznamo kod dece predškolskog i školskog uzrasta. Povezujući ova znanja sa znanjima o pravilima i tehnikama kontrole ponašanja, roditelji, vaspitači i nastavnici mogu razviti sposobnosti za kvalitetno vaspitno i primarno preventivno delovanje (Šematski prikaz 4).

Činjenica je da deca i mladi, tokom odrastanja, razvijaju svoje potencijale, individualne karakteristike i sposobnosti. Značajno je da okruženje bude podsticajno za njihov sveukupni razvoj. Međutim, u situacijama kada takvo okruženje izostane, deca se iz sopstvene slabosti mogu početi ponašati neprimereno i takva ponašanja im vremenom prerastaju u naviku. Iz tog razloga je vrlo značajno pravovremeno (što ranije) *otkrivanje* dece u riziku, kako ne bi došlo do poremećaja u ponašanju (Bašić, Ferić, Kranželić, 2001).

Šematski prikaz 4: Razvoj kvalitetnog vaspitnog i primarnog preventivnog delovanja

Neprimerena ponašanja dece i mladih često prepoznajemo u njihovim agresivnim postupcima, razdražljivosti, nedovoljnoj koncentraciji i preteranoj prilagođenosti, ali takva povremena stanja ni u kom slučaju se ne smeju odrediti kao poremećaji, niti od strane roditelja, niti od strane prosvetnih radnika. Dijagnostifikovanje treba prepustiti užestručnim licima (defektolozima, psiholozima, psihijatrima). Profesionalnost prosvetnih radnika je određena pravovremenim zapaženjem promena u ponašanju dece, eventualnim otkrivanjem uzroka, pre svega u odnosu na spoljne činioce njihovog razvoja, zatim upućivanjem deteta i roditelja na stručno lice, nakon čega sledi kontinuirana saradnja sa roditeljima i timom stručnjaka, da se kod deteta ne bi ponovila ovakva ponašanja, da bi se smanjio njihov intenzitet, da ne bi prerasla u devijantna ponašanja ili poremećaj. Ovakva profesionalnost prosvetnih radnika podrazumeva njihovu spremnost i sposobnost da prepoznaju granice između detetovih povremenih, redih neprimerenih ponašanja koja izlaze iz okvira socijalno očekivanog ponašanja i njegovog problematičnog (delinkventnog, prestupničkog) ponašanja koje je potrebno sankcionisati korektivnim (reaktivnim) disciplinovanjem. Zato je značajno da se i roditelji i prosvetni radnici osposobe da prepoznaju poremećaj u pravom smislu, da blagovremeno zapaze da je neprimereno ponašanje postalo model funkcionisanja deteta/učenika. Treba znati da su poremećaji ponašanja vrlo kompleksne prirode, što potvrđuju i njihove različite klasifikacije. Kako ističe Branka Radojević (Radojević i sar., 2014), psihijatrijska klasifikacija iz 1994. godine konkretizuje dva poremećaja ponašanja, a nova klasifikacija iz 2013. godine prepoznaje čak pet poremećaja kontrole impulsa i ponašanja: 1. negativističko-inadžijsko ponašanje; 2. periodični napadi besa; 3. poremećaj ponašanja uz odsustvo empatije i osećanja krivice; 4. antisocijalni poremećaj ličnosti; 5. neklasifikovani poremećaj ponašanja (Radojević i sar., 2014: 43). Svi ovi poremećaji doprinose značajnoj regresiji u kognitivnom, socioemocionalnom razvoju i funkcionisanju osobe u obrazovnim aktivnostima, a zatim i u različitim životnim situacijama.

Tokom rada sa studentima Fakulteta pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina (budućim vaspitačima u domovima učenika) i realizacije nastavnog predmeta Prevencija poremećaja u ponašanju, u okviru svojih istraživačkih radova studenti su imali zadatak da obave

razgovor sa jednim učenicom srednje škole i jednim roditeljem učenika srednje škole. Strukturirani intervju je imao pet osnovnih pitanja, na koja su odgovarali učenici i roditelji. Pitanjima za učenike smo želeli da dobijemo odgovore o problemima sa kojima se susreću u školi, o potencijalnim uzrocima nastanka problema, o mogućim načinima da se problemi prevaziđu. Učenike smo pitali i da li su u vezi sa tim problemima razgovarali sa nekim u školi i sa svojim roditeljima. Od roditelja smo takođe prikupili podatke o problemima njihove dece u školi, mogućim uzrocima i načinima da se problemi reše.

Ovim istraživačkim aktivnostima studenata smo želeli da identifikujemo probleme koje imaju učenici srednjih škola, a koji mogu usloviti različita neprimerena ponašanja i da osposobimo studente, buduće vaspitače u domovima učenika, da ova ponašanja prepoznaju, ali nikako da ih etiketiraju kao poremećaje. Cilj je bio i da pokušamo da kod studenata podstaknemo razvoj profesionalnih kompetencija na nivou blagovremene identifikacije problema i utvrđivanja mogućih daljih koraka u radu sa učenicima srednjih škola (saradnja sa roditeljima, saradnja sa stručnim licima, moguće mere pedagoške proaktivne prevencije (vaspitanog rada) da do poremećaja ne dođe, moguć izbor različitih pravila i tehnika nadzora u odnosu na problem učenika i ispoljena ponašanja).

Cilj ovog kvalitativnog istraživanja je bio da utvrdimo koja su najčešća neprimerena ponašanja učenika srednje škole, ponašanja koja se manifestuju u odnosu na učenje, ophođenje prema vršnjacima ili odraslima. Podaci su prikupljeni tokom tri školske godine (od 2018/19. do 2020/21) i ispitano je ukupno 57 učenika srednje škole i 57 roditelja. Na osnovu odgovora učenika došli smo do sledećih zaključaka:

- Najveći broj učenika (N=36) je potvrdio da imaju problem u školi u odnosima sa vršnjacima. Nekada su sami agresivni jer ih drugovi i drugarice zadirkuju, smetaju im, rugaju im se, vređaju ih, omalovažavaju, a u nekim situacijama drugovi su prema njima agresivni, povređuju ih i verbalno i fizički (lakše telesne povrede), kako misle sami učenici, zato što se ti pojedinci na isti način ponašaju i prema drugoj deci, zato što na takav način žele da pred ostalim učenicima nekog ponize, ili iskažu svoju nadmoć (*Treba da zna gde mu je*

mesto; Uživam da ga zadirkujem i gledam kako me se plaši i to mi je baš smešno; Nisam ja kriva što nju vređa kada joj kažem..., ali i ona zna da je to istina).

- Nešto je manji, ali ne zanemarljiv, broj ispitanih učenika potvrdio da u školi imaju često slabu koncentraciju i zbog toga postižu slabiji uspeh (N=13). Među osnovnim razlozima svoje slabe koncentracije navode da im je dosadno na času i u školi uopšte, da pohađaju školu koju nisu želeli da upišu, ali zbog slabijeg uspeha nisu mogli da upišu željenu srednju školu, ili iz razloga što željenih usmerenja nema u njihovom mestu stanovanja (*Glupo je što sam upisao ovu školu, mene ovde ništa ne interesuje, dosadno mi je; Ne želim toliko da učim, imam druga interesovanja*). Od ovih 13 učenika, 4 je navelo porodične probleme zbog kojih ne mogu da se skoncentrišu na časovima (*Ne slušam nastavnika jer mislim kako ću / šta ću...*).
- Među ispitanim učenicima bilo je i pojedinaca koji su kod sebe prepoznali razdražljivost (N=5), zato što ih *nerviraju* drugovi i drugarice iz odeljenja, nekada i nastavnik, ili zato što zbog slabije koncentracije ne mogu da urade zadatke ili da daju tačne odgovore na pitanja nastavnika (*Nastavnik najčešće proziva baš mene i to me strašno nervira; Osetim neku nervozu kada vidim da će me nastavnik prozvati; Svi u odeljenju me smatraju glupim, nisam se još adaptirao*).
- Bilo je i učenika (N=3) koji su potvrdili da se u školi ponekad osećaju tužno, nesigurno i odbačeno, da nemaju volje da bilo šta rade na času (*Ponekada sam tužna, ali ne znam zbog čega i zato ne slušam šta nastavnik govori; Osećam se bezveze jer primećujem da me drugovi izbegavaju; Često me boli stomak pa moram da izađem iz učionice i tada mi je bolje*).

Odgovori ispitanih učenika su nam pomogli da za teorijsko razmatranje problema neprimerenih ponašanja dece/učenika odaberemo ona ponašanja koja su najfrekventnija u njihovim odnosima i koja prepoznajemo u pedagoškoj praksi. Nažalost, istraživanja i medijske informacije potvrđuju njihovu učestalost (agresivnost, slaba koncentracija, razdražljivost...).

Kada smo uporedili odgovore učenika i roditelja, došli smo do saznanja da učenici o ličnim problemima razgovaraju i sa svojim roditeljima i sa stručnim licima u školi, odeljenjskim starešinama, stručnim saradnicima (pedagozima i psiholozima), predmetnim nastavnicima. Međutim, najčešće se ti razgovori završavaju obećanjem učenika/deteta da se njegova neprimerena ponašanja neće ponoviti, ali obećanje često ostane neispunjeno. Roditelji potvrđuju da nisu dovoljno uporni u svojim namerama da deluju na dete i tako pokušaju da mu pomognu, jer se njihov vaspitni rad svodi na razgovor i verovanje da će dete ispuniti obećanja i očekivanja roditelja i stručnih radnika. Ovakvim konstatacijama potkrepljujemo našu pretpostavku da je pedagoško usavršavanje roditelja neophodno ojačati, učiniti ga pragmatičnijim i transparentnijim. Stiče se utisak da roditelji često nisu svesni mogućih posledica neprimerenih ponašanja njihove dece i nisu spremni da prihvate činjenicu da je moguće da ispoljena socijalno neprihvatljiva ponašanja postanu učestalija i dovedu do poremećaja. Zato je značajno da stručna lica koja se bave vaspitnim radom i pedagoškom prevencijom ponašanja imaju u vidu da nije dovoljno da blagovremeno prepoznaju problem kod deteta/učenika i da ga predoče roditelju. U takvim situacijama potrebno je ići korak dalje, predočiti roditeljima moguće posledice takvih ponašanja, kao i preporučiti adekvatne pravce jedinstvenog delovanja na dete/učenika, kojima bi se ostvarile funkcije pedagoške prevencije, pre svega pripreme i kompenzatorske. Na taj način je moguće i roditeljima i deci dati pravu, profesionalnu podršku u rešavanju aktuelnih problema, ostvariti kontakt poverenja i razumevanja, podstaći ih na delovanje.

Ne treba izgubiti iz vida da su u vaspitnom delovanju moguće greške prosvetnih radnika i roditelja, koje se dešavaju usled nedovoljnog iskustva ili nedovoljnog poznavanja činjenica, principa i zakonitosti o pedagoškoj prevenciji neprimerenih ponašanja dece i mladih. Navodimo samo one greške o kojima najčešće čitamo u naučnoj i stručnoj literaturi i koje zapažamo u pedagoškoj praksi:

- ignorisanje ranih pokazatelja neprimerenih ponašanja (*zatvaranje očiju* pred problemom, sa pretpostavkom da će se on sam rešiti, da će vreme učiniti svoje);

- tolerisanje ranih pokazatelja neprimerenih ponašanja (pretpostavka da će se sa sazrevanjem i problem rešiti ili stav roditelja da njegovo dete treba da doživi ono što on sam nije mogao);
- zanemarivanje individualnih osobenosti i razvojnih specifičnosti deteta/učenika (kada su očekivanja odraslih nesrazmerna njegovim mogućnostima i interesovanjima, kada roditelj ne može da prihvati činjenicu da je njegovo dete drugačije u odnosu na vršnjake);
- nedoslednost odraslih u vaspitanju dece i mladih (u odnosu na primenu konsekventnih mera, kada se neopravdano ne pridržavaju dogovoreni pravila u ophođenju prema svim učenicima, popustljivost iz ličnih razloga);
- ubeđivanje dece/učenika da neprimerena ponašanja odraslih imaju opravdanje, ali da takva ponašanja nisu primerena deci (verbalna agresivnost, laži, koristoljublje...);
- predrasuda da su deca koja ispoljavaju neprihvatljiva ponašanja sama odgovorna za takvo ponašanje, nerazumevanje činjenice da su takva ponašanja često izvan njihove kontrole;
- neosnovano proglašavanje trenutnog stanja deteta/učenika poremećajem u ponašanju;
- odsustvo kontinuiteta vaspitnog delovanja, kako u posmatranju i praćenju dečijeg razvoja, tako i u pedagoškom delovanju (očekivanja roditelja da škola treba da ojača vaspitnu funkciju, prepuštanje dece starijim članovima šire porodice ili stručnim licima, organizacija slobodnog vremena u kome roditelji nemaju svoje uloge, zapostavljena ili formalno utvrđena vaspitna funkcija škole).

Ovo su samo najtipičnije greške u vaspitanju dece i mladih, kako u porodici, tako i u sistemu institucionalnog obrazovanja i vaspitanja. U ovakvim okolnostima, pedagoška prevencija ponašanja dece i mladih nije moguća.

2.2. Od identifikacije problema do pedagoške prevencije neprimerenih ponašanja

*Učitelj treba da spremi učenike za život, a ne samo za ispit!
Tako se tek vrši pravo prosvetivanje.*

Sreten Adžić

Nakon predstavljanja pravila upravljanja ponašanjem i tehnika nadzora, koje su značajne osnove pedagoške prevencije ponašanja, va-spitnog delovanja i proaktivnog disciplinovanja, značajno je konkretizovati uzroke, načine ispoljavanja i moguće mere primarnog preventivnog delovanja, kako ova rizična ponašanja ne bi prerasla u poremećaje. Na osnovu iskustava iz pedagoške prakse i činjenice da prosvetni radnici, a još manje roditelji, nisu osposobljeni za sekundarnu prevenciju (ko-ektivno ili reaktivno disciplinovanje), predstavimo uzroke, načine ispoljavanja i moguće mere primarnog preventivnog delovanja, u cilju njihovog osposobljavanja za blagovremeno prepoznavanje problema u ponašanju deteta, njegovu identifikaciju, odabir i primenu postupaka kojima je moguće kontrolisati i kultivisati ponašanja dece/učenika i u cilju ostvarivanja saradnje sa stručnim licima u obrazovnim institucijama ili van njih.

Već smo konstatovali da deca uče po modelu, najčešće odraslih, da se mladi često identifikuju sa osobama i likovima, usled svesne ili nesvesne težnje da se liči na njih ili da se lično ponašanje prilagodi uzoru. Primarna identifikacija se dešava na najranijim uzrastima i ona podrazumeva vid emocionalnog vezivanja deteta, pre svega za roditelje ili bliske mu osobe (uzore) i pretpostavka je njegove uspešne socijalizacije.

Uvidom u literaturu i na osnovu predstavljenih istraživačkih podataka do kojih su došli studenti i profesori Fakulteta pedagoških nauka u Jagodini, *agresivnost, slaba koncentracija i dečja razdražljivost* su neprimerena ponašanja dece i mladih koja su najčešće evidentna i prepoznatljiva u okruženju vršnjaka i odraslih. Ova ponašanja su evidentna i u širem društvenom okruženju. Upravo iz tog razloga ćemo se njima baviti

i pokušati da ih konkretizujemo, kroz teorijske osnove i mogućnosti preventivnog delovanja, u nadi da će ova saznanja i prosvetnim radnicima i roditeljima pomoći u radu sa decom. Istovremeno, ona mogu biti značajno polazište, verujemo i izazov naučnim radnicima, za produblјivanje teorijskih razmatranja o ovakvim ponašanjima i za nova istraživanja. Osim pomenutih neprimerenih ponašanja, pokušaćemo da konkretizujemo problem *preterane prilagođenosti deteta*, koji u izvesnom smislu predstavlja prikriveno neprimereno ponašanje, koje se, za razliku od već navedenih, teško prepoznaje. Takođe, stanje koje, nažalost, danas u većoj meri prati odrastanje i javlja se na sve ranijim uzrastima jeste *depresija kod dece i mladih*, tako da ćemo pokušati da i depresivno ponašanje konkretizujemo, kroz osnovna teorijska određenja.

U literaturi se deca koja ispoljavaju ovakva neprimerena ponašanja identifikuju kao deca koju je teško vaspitavati, problem-deca, vaspitno zanemarena deca, ugrožena deca i sl. Koji god termin prihvatili ili koristili, za svaki pojam je jedna činjenica evidentna – reč je o deci kojoj je potrebno pre svega razumevanje, podrška, usmeravanje ponašanja i delovanja.

2.2.1. Od neprijatnih osećanja do agresivnog ponašanja

Agresivno ponašanje dece/mladih najčešće prepoznamo kao *otvorenu* agresivnost, ali ona može biti i *prikrivena* (*podmukla agresivnost*), koju je teže uočiti i prepoznati, u situacijama kada pojedinac ima potrebu da svoje agresivne tendencije prebaci na drugog. To su situacije kada uviđamo kod osobe prikriivanje nezadovolјstva, prebacivanje osećaja krivice na drugog, poricanje, odugovlačenje uz opravdanje zaboravom ili iznenadnim situacijama, ogovaranje i slično. Bez obzira da li se uvredljivim, ponižavajućim rečima ili sarkastičnim komentarom ophodimo prema drugoj osobi (verbalna agresivnost), fizički ga napadamo ili kažnjavamo (fizička agresivnost), agresivnost podrazumeva neprimereno i neprihvatljivo ponašanje pojedinca, za koje ne postoji opravdanje. Ne treba prevideti činjenicu da agresivnost može biti usmerena prema vršnjacima ili odraslim osobama, prema ličnoj ili tuđoj imovini

(destruktivno ponašanje, uništavanje), ali i prema sebi samima (autoagresivnost, samopovređivanje). U literaturi nailazimo i na primere agresije koja se izražava samo u mislima i intrapsihičkim zbivanjima pojedinca, koji uspeva da je kontroliše i uzdržava se od otvorene agresije. Bez obzira o kojoj vrsti agresivnosti je reč, *motivi* ovakvog ponašanja mogu biti *egoizam* (samovažnost, samoživost, samoljublje, sebičnost), radi dokazivanja vlastite prednosti i dobiti, ili *strah* (osećaj ugroženosti, kada postoji potreba za odbranom ili samoodbranom) (Petermann, Petermann, 1996).

Različiti su uzroci agresivnog ponašanja pojedinca i oni su određeni pre svega vaspitnim delovanjem u porodici, ali i nedostacima u dečjem razvoju. Vaspitno delovanje u porodici podrazumeva da je odgovornost za dečje ponašanje na roditeljima, njihovom ophođenju prema deci i prema ostalim članovima porodice, s obzirom na to da deca od najranijeg uzrasta uče po modelu, uče se ponašanjima ugledajući se na svoje roditelje, potkrepljenjem i podrškom za određena ponašanja. Nedostaci u razvoju, kao uzrok agresivnog ponašanja, podrazumevaju probleme pre svega u dečjem socioemocionalnom razvoju (neprimerena ili nerealna percepcija socijalnih događanja, problemi u razvoju socijalne i emocionalne inteligencije, nesposobnost kontrolisanja sopstvenih emocija, neprepoznavanje emocija drugih osoba).

Prevenција agresivnog ponašanja (Tabela 5), u smislu proaktivnog disciplinovanja i vaspitnog delovanja, moguća je samo u situacijama kada takvo ponašanje *blagovremeno zapazimo*, u momentima kada se ono tek (ili retko) pojavljuje i pritom nikako ne pronalazimo opravdanje deteta/učenika za takvo postupanje, bez obzira na okolnosti koje su mogući *okidač* za otvorenu ili prikrivenu agresiju. Takođe, u takvim situacijama kritika ili kažnjavanje je potpuno besmisleno. Kako ističe S. Adžić, vaspitanje podrazumeva stalno *proučavanje prirode deteta*, ali istovremeno i *preispitivanje ličnih postupaka*, razmišljanje o tome kakve *tragove* oni mogu ostaviti na razvoj deteta. Efikasnost sledećih koraka u prevenciji agresivnog ponašanja dece i mladih određena je profesionalnim kompetencijama odraslih i njihovim jedinstvenim delovanjem.

Nakon što ustanovimo da je agresivno ponašanje evidentno kod deteta, sledeći korak podrazumeva *prepoznavanje i utvrđivanje vrste agresivnosti* (npr. u situacijama ekspresivne agresivnosti, kada dete/učenik ima nameru da se pravi važno/važan, da se identifikuje sa modelima sile, kada mu je sila sredstvo samopredstavljanja pred grupom, kada mu agresivna komunikacija postaje praksa). Nakon identifikacije i utvrđivanja vrste agresivnosti, sledi *utvrđivanje uzroka* (npr. osećaj egzistencijalne nesigurnosti, nepoverenje prema socijalnoj sredini, zavisnost od potrebe samodokazivanja, nekonsekventan vaspitni stil roditelja, nedoslednost nastavnika u odnosu na posledice agresivnog ponašanja učenika, atraktivno predstavljanje sile u medijima i sl.).

U saradnji sa roditeljima deteta i stručnim licima u vaspitno-obrazovnoj ustanovi ili drugim stručnim ustanovama, dalje se *planiraju pedagoški postupci* (aktivnosti) koji će se organizovati sa detetom i njihov izbor je određen uzrastom deteta, njegovim individualnim osobenostima, interesovanjima i potrebama (npr. modelovanje glinom, bojom, plastelinom..., vežbe opuštanja, vežbe za proširenje senzornih sposobnosti doživljavanja, igre i vežbe za razvoj tolerancije, igre uloga, *uvlačenje* pojedinca u aktivnosti zajednice, sa jasno utvrđenim zadacima, razvijanje socijalnog senzibiliteta). U ovom preventivnom koraku (planiranje preventivnih postupaka) izuzetno je značajno da se odrasli u komunikaciji sa decom rukovode smisleno odabranim pravilima upravljanja ponašanjem i tehnikama nadzora (da budu svesni problema deteta, njegovih mogućnosti, interesovanja i potreba, da budu jasni i dosledni u svojim zahtevima, da detetu daju mogućnost izbora u predstojećim aktivnostima i odlukama, da se koriste neverbalnim znacima i dr.). Istovremeno, pedagoška prevencija podrazumeva i *konsekventno isticanje neprihvatljivog ponašanja*, uz prethodno utvrđivanje jasnih pravila i granica ponašanja, kao i sistema sankcija (Petermann, Petermann, 1996).

Tabela 5: Prevencija agresivnog ponašanja

AGRESIVNO PONAŠANJE DECE I MLADIH: KORACI U PEDAGOŠKOJ PREVENCIJI	
Pitanja koja vaspitač/nastavnik/ roditelj treba sebi da postavi	Koraci u prevenciji
Da li dete ispoljava agresivno ponašanje?	Blagovremeno prepoznavanje agresivnog ponašanja
Koji su znaci prepoznavanja agresivnog ponašanja?	Prepoznavanje i utvrđivanje vrste agresivnosti
Zašto se i u kojim situacijama javlja takvo ponašanje kod deteta?	Utvrđivanje uzroka
Kako pomoći detetu? Ko nam može biti od pomoći u radu sa detetom?	Planiranje pedagoških postupaka, odabir i primena pravila upravljanja ponašanjem i tehnika nadzora u komunikaciji sa detetom
U čemu i kada moramo biti dosledni i nepokolebljivi u odnosima prema detetu?	Konsekventno isticanje neprihvatljivog ponašanja

Učenici koji imaju disciplinske prekršaje u školi (bežanje sa nastave, neprimereno ponašanje i ometanje rada nastavnika i drugih učenika, neizvršavanje školskih i domaćih zadataka, izlazak sa časa bez odobrenja nastavnika, kašnjenje na čas bez opravdanja i dr.) otvorenom ili prikrivenom agresivnošću pokušavaju da opravdaju svoje postupke ili da krivicu *prebace* na drugog učenika, nekada i nastavnika. R. Kovačević, M. Bijedić i E. Muftić su sprovedli istraživanje na reprezentativnom uzorku (N=4020) učenika osnovne škole, čiji je cilj bio da se utvrdi koji su, prema proceni odeljenjskih starešina, oblici poremećaja u ponašanju najzastupljeniji kod učenika osnovnih škola i da li postoje razlike u njihovom ispoljavanju u odnosu na pol učenika. Potvrđeno je da učenici najčešće ispoljavaju sledeća neprimerena ponašanja: *nepoštovanje pravila ponašanja u školi, zapostavljanje školskih obaveza i neopravdani izostanci sa nastave*. Takođe je potvrđeno da ovi učenici imaju slabiji školski uspeh. Odeljenjske starešine procenjuju da ukupno 5% učenika manifestuje neke od pomenutih oblika neprimerenog ponašanja, čime znatno remete

nastavni proces (Kovačević, Bijedić, Muftić, 2008). Možemo pretpostaviti da ovakva ponašanja mogu usloviti agresiju kod učenika, otvorenu ili prikrivenu, verbalnu ili fizičku, prema drugim osobama ili predmetima, kako bi im sila poslužila kao odbrambeni mehanizam ili za dokazivanje opravdanosti postupaka. Zato je značajno, u slučajevima ovakvih neodgovornih ponašanja učenika, blagovremeno reagovati interventnim merama, u smislu pomenutog proaktivnog, a nekada i reaktivnog disciplinovanja, kako ovakva ponašanja ne bi prerasla u poremećaje. Za ovakva delovanja sigurno će nam biti od pomoći predstavljena pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora. Značajno je da budemo jasni u svojim zahtevima i određivanju granica dozvoljenog ponašanja, dosledni u primeni konsekventnih mera, da koristimo neverbalne znake u komunikaciji kako bismo eksplicitnije izrazili svoj stav, da reagujemo promišljeno a ne emotivno.

Teorijska saznanja i iskustva iz prakse potvrđuju da agresivno ponašanje često prati dečja razdražljivost. Zato je značajno pozabaviti se i ovim neprimerenim ponašanjem, koje može da preraste u poremećaj u ponašanju.

2.2.2. Sputanost i strah *otvaraju vrata* razdražljivosti

Dečja razdražljivost je specifično ponašanje koje prepoznajemo u situacijama kada dete ne može da kultiviše (kontrolise) svoje emocije, ne prihvata nepoznate osobe i distancira se u odnosu na njih, uz primetnu nervozu, ima strah od nepoznatog i barijere u odnosima ili delovanju, uz nesigurnost i unutrašnji nemir, povučeno je i izolovano, nezainteresovano je za zajedničke aktivnosti u grupi. To su deca koja često imaju slabu koncentraciju, nestabilnu sliku o sebi, svojim potencijalima i mogućnostima i stalnu potrebu za podrškom, podstrekom, pohvalom i priznanjem za učinjeno. Dešava se da se razdražljivo dete ponaša agresivno, ali ne u nameri da nekom naudi, niti u samoodbrani, već u nameri da uspostavi kontakt sa drugim osobama, jer drugačije ne zna, ne ume da stupi u komunikaciju. Na ranim uzrastima primetno je da ova deca imaju potrebu da sisaju prst; ako imaju kućnog ljubimca, moguće je ovu decu zapaziti

kako se sa njim povlače u ugao prostorije, gde ga neprestano maze, glade, ali ovakva briga i odgovornost znaju da budu preterane i neprijatne (Fallenstein,1996).

Odrasli se često pitaju zašto je dete razdržljivo i pokušavaju da dođu do ovakvo ponašanje, a da nisu svesni svojih grešaka u vaspitanju koje uzrokuju baš takvo ponašanje. U situacijama kada su ambicije roditelja ili očekivanja vaspitača/nastavnika veće od mogućnosti deteta, kada ono postaje svesno da nešto ne može da uradi i da ispuni očekivanja odraslih, ono reaguje razdražljivo. Na isti način može da reaguje kada želi da privuče pažnju vršnjaka u grupi u kojoj nije najbolje prihvaćeno, ili kada razmaženo dete želi da privuče pažnju odraslih kako bi zadovoljilo svoje potrebe. Strah kod deteta takođe može izazvati razdražljivost, na primer u situacijama kada je u iščekivanju ocene na pismenom zadatku, od koje mu zavisi da li će imati slobodno leto, ili je u iščekivanju razgovora vaspitača sa roditeljima jer nije siguran šta će roditelji saznati. Kod dece ranih uzrasta razdražljivost se javlja u situacijama kada im nisu zadovoljene primarne potrebe, kao što je potreba za snom.

Ovakvo ponašanje je uslovljeno različitim činiocima, kako *problemima psihofiziološke prirode* (narušen endokrini sistem, depresivni sindrom, fobije, anksioznost, enureza i sl.), tako i *problemima u porodici* (neprimereni odnosi i ophođenje među članovima porodice, gubitak jednog od roditelja ili bliskog člana porodice). Takođe, razdražljivo ponašanje uzrokuju *adaptivni problemi* kao što su hospitalizacija deteta, polazak u dečji vrtić ili školu, prelazak iz mlađih u starije razrede osnovne škole, promena škole i mesta stanovanja, kao i strahovi izazvani spoljnim činiocima (nevreme, ratna razaranja, zemljotres).

Činjenica je da je o dečjoj razdražljivosti malo ili uzgredno pisano u naučnoj i stručnoj pedagoškoj literaturi (npr. u kontekstu agresivnih ponašanja deteta, ili njegove slabe koncentracije), mada je ovakvo ponašanje evidentno u porodičnom okruženju, predškolskim ustanovama, školama i domovima učenika. U *Kliničkom vodiču za primarnu zdravstvenu zaštitu*, u izdanju Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske (Banjaluka), koji je sačinio tim stručnjaka iz oblasti porodične medicine, psihijatrije i farmakologije, pojam razdražljivosti se pominje

u pojašnjenjima o *generalizovanim anksioznim poremećajima*, koji se najčešće javljaju između 20. i 35. godine, sa dominantnim simptomima anksioznosti i prekomerne strepnje (Lakić, Račić, Stoisavljević-Šatara, Martinović, 2016). Naravno, ovde nije reč o neprimerenim ponašanjima, nego o poremećajima u pravom smislu te reči, koji su prisutni i ispoljavaju se kod osobe u dužem periodu (tokom šest meseci). Značajan je podatak da se simptom *razdražljivost* vezuje za *uznemirenost*, *slabiju koncentraciju*, *poremećaj sna*, *napetost*, što velikim delom i roditelji i prosvetni radnici prepoznaju kod dece/učenika, u komunikaciji sa njima ili u njihovim aktivnostima.

Da bismo pomogli razdražljivom detetu, kliničku sliku, dijagnozu, farmakoterapiju i psihoterapiju ćemo prepustiti pomenutim užestručnim profilima, kada je evidentan ili se timskim radom utvrdi poremećaj u ponašanju. Za roditelje i prosvetne radnike pre svega je bitno da ovaj problem u ponašanju što ranije otkriju. Uz saznanja o individualnim osobenostima i potencijalima deteta, značajno je podsticati ga na aktivnosti, posebno aktivnosti u funkciji integracije u grupu vršnjaka, uz pohvalu i pozitivno potkrepljenje, koje može biti participativno (učešće u igri, gledanje filma, klizanje...), socijalno (priznanje od vršnjaka) ili simboličko (značke, medalje...). Ove mere su često podsticaj detetu/učeniku na aktivnost/učenje i kreativno izražavanje, mogu mu koristiti za proveru i dokazivanje sopstvenih sposobnosti i vrednosti, za jačanje samostalnosti i samopouzdanja, samim tim i za kultivisanje emocija i ličnu afirmaciju u grupi vršnjaka (Lalić-Vučetić, 2007). Kada znamo da je crtež indikator dečjeg razvoja i ponašanja, ne treba zanemariti mogućnost da i njega koristimo u okviru pedagoškog preventivnog rada sa decom, u cilju praćenja ponašanja i eventualnih promena, ali i kao mogućnost za utvrđivanje potencijalnih uzroka njihove primetne razdražljivosti. U radu sa decom kod koje primećujemo razdražljivost značajno je kontrolisati i usmeravati njihovo ponašanje, adekvatno odabranim i primenjenim tehnikama nadzora i pravilima upravljanja ponašanjem (npr. biti svestan individualnih osobenosti i mogućnosti deteta, biti jasan u zahtevima i blagovremeno, učestalije im davati smernice, biti fleksibilan u organizaciji aktivnosti, postavljanju zahteva i dati im mogućnost izbora, koristiti se neverbalnim znacima kojima dete bodrimo, potvrđujemo njegovo postignuće i uspeh).

U situacijama kada je dečja razdražljivost dijagnostifikovana kao poremećaj, uz psihijatrijsku terapijsku pomoć i medikamentozno lečenje, u radu sa detetom i roditeljima je neizostavna i pedagoška prevencija. Užestručna terapijska pomoć i pedagoška prevencija se moraju nadopunjavati, ali se ne smeju mešati (Fallenstein,1996). Ova konstatacija potvrđuje potrebu kvalitetne edukacije vaspitača i nastavnika za rad sa decom/učenicima i njihovim roditeljima, radi sticanja profesionalnih kompetencija i znanja o tome kako treba da se ophode prema detetu kada je u njegovom ponašanju evidentna razdražljivost (npr. blagi ton u ophođenju, češća ponavljanja i objašnjenja zadataka, nepopustljiva ljubaznost u komunikaciji). Jedino dobro organizovanim i jedinstvenim timskim radom svih pomenutih stručnih profila, zajedničkim aktivnostima sa roditeljima i samim detetom, moguće je predupređiti dečju razdražljivost, kako ovakva povremena stanja i ponašanja ne bi prerasla u poremećaj.

2.2.3. Pažnja kao odrednica dečjeg ponašanja

Koncentracija podrazumeva sposobnost pojedinca za selektivno percipiranje izabranih sadržaja iz spoljašnjeg sveta i istovremeno nepercipiranje drugih sadržaja, koji u procesu učenja mogu biti ometajući faktor. Ova sposobnost omogućava detetu/učeniku da bolje razume nastavne sadržaje, povezuje ih i trajnije ih pamti, a da mu pritom drugi sadržaji ne odvlače pažnju. Dobra koncentracija doprinosi intenzivnijem razvoju kognitivnih sposobnosti, podstiče dečja interesovanja za nastavne sadržaje i aktivnosti, kao i njihovu motivaciju za rad. Time dalje pospešuje razvoj integrativnih (pozitivnih) emocija, inicijativnosti i saradnje u grupi vršnjaka, kao i ispoljavanje kreativnih potencijala. Sve navedeno određuje dobra ukupna postignuća (uspeh) u učenju i razvoju dece/učenika. Međutim, nedovoljno razvijena koncentracija kod učenika, ili u izvesnim okolnostima trenutno smanjena, može da izazove pojavu dezintegrativnih (negativnih) emocija (strah, bes, ljutnja, tuga) i različita neprimerena ponašanja, u težim slučajevima da dovede i do poremećaja u ponašanju (razdražljivost, agresivnost, potištenost, povučenost i dr.).

Još od predškolskog uzrasta, jedan od osnovnih zadataka vaspitača jeste da u sredini koja će biti podsticajna za razvoj dečjih potencijala ostvaruje jednu od osnovnih funkcija predškolskog vaspitanja i obrazovanja, *pripremnju funkciju*. Ova funkcija podrazumeva organizaciju aktivnosti koje doprinose pripremi dece za školu i za život. Različitim vrstama i varijantama dečjih igara, postepenim uvođenjem smislenih otežanja u igru, koja su primerena uzrastu dece i njihovim mogućnostima, vaspitači doprinose razvoju dečjih sposobnosti kojima se određuje njihova zrelost (gotovost) za polazak u školu. Jedna od takvih sposobnosti jeste i dečja pažnja, koja predstavlja značajan činilac njihovih postignuća, kako u predškolskoj ustanovi, tako i u školi. Takođe, osamostaljivanje dece, formiranje navika, razvijanje samodirekcije u učenju, kroz mogućnost da sebe izraze na različite načine, jesu značajni zadaci vaspitača kojima dete podržava u aktivnostima, kojima se ostvaruje ova funkcija i preduslov su školskog uspeha (*Pravilnik o Opštim osnovama...*, 2006; *Osnove programa predškolskog...*, 2018).

Kasnije, tokom školovanja, koncentracija učenika u nastavnom procesu je određena organizacijom nastavnih aktivnosti. Od osnovnoškolskog do univerzitetskog obrazovanja, od učitelja i nastavnika se očekuje da u radu sa učenicima primenjuje raznovrsne oblike i metode interaktivnog rada, da podstiče i podržava različite stilove učenja učenika, u skladu sa utvrđenim programskim ciljevima i ishodima, nastavnim sadržajima, znanjima i iskustvima učenika, njihovim uzrasnim karakteristikama i individualnim mogućnosima. Značajno je da primenjuje odgovarajuće i dostupne tehnologije u obrazovanju, da podstiče razvoj raznih misaonih veština učenika, da prati njihova postignuća i da na osnovu evaluacije ostvarenosti obrazovnih standarda preduzima mere podrške učenicima (*Pravilnik o Standardima kompetencija za profesiju nastavnika...*, 2011). Ovi zadaci učitelja i nastavnika su određeni njihovim profesionalnim kompetencijama i značajni su preduslovi za razvoj koncentracije učenika, naravno pod pretpostavkom da njihova ponašanja nisu uslovljena ličnim problemima, razvojnim teškoćama, negativnim iskustvima, ili objektivnim sredinskim okolnostima.

Uzroci slabe koncentracije mogu biti različiti, određeni unutrašnjim ili spoljašnjim činiocima. Unutrašnji činioci podrazumevaju

psihosomatske poremećaje, probleme u emocionalnom razvoju i poremećaje u ponašanju (neuroze, strahovi, anksioznost, neispavanost, hiperaktivnost...). U spoljašnje činioce ubrajamo neprimerenost organizovane aktivnosti uzrastu i mogućnostima dece, nezainteresovanost za aktivnost, dosadu usled neadekvatne organizacije aktivnosti i izbora sadržaja (pitanje *didaktičke sporosti*). Takođe, ubrzan tempo življenja roditelja, samim tim i njihove dece (*last-minute-society*), mogu da dovedu do slabljenja koncentracije kod dece/učenika (Winkel, 1996).

U knjizi *Poteškoće učenika u učenju i oblici pomoći*, autori A. Žakelj i M. Valenčič Zuljan konkretizuju tri grupe činilaca mogućeg neuspeha učenika koji imaju poteškoće u učenju matematike. To su unutrašnji činioci (razvoj kognitivnih sposobnosti, navike i veštine učenja, motivacija za rad, emocionalna zrelost, spremnost na saradnju sa vršnjacima), činioci nastave (nastavni oblici i metode, strategije učenja i poučavanja, vršnjačko učenje, aktivno učešće u nastavnim aktivnostima) i spoljašnji, društveni, socijalni činioci (porodica i porodični uslovi i saradnja porodice sa školom, škola i školski uslovi) (Žakelj, Valenčič Zuljan, 2014).

Interesantni su rezultati istraživanja D. Miljković, koja je želela da utvrdi da li će inicirana stresna situacija uticati na uspeh studenata u rešavanju jednostavnih matematičkih zadataka (sabiranja i oduzimanja), koji nisu povezani sa studijskim programom i na čiju tačnost ne utiču specifična znanja i sposobnosti koje stiču i razvijaju tokom studija. Studentima iz eksperimentalne grupe je rečeno da će imati nenajavljen kolokvijum i da će im ocena koju dobiju uticati na konačnu ocenu, da oni koji ne polože kolokvijum neće moći da izađu na ispit u predroku. Nakon evaluacije studentskih postignuća, potvrđeno je da je zastrašivanje studenata imalo efekte. Studenti su se više trudili kako bi uspešno rešili zadatke, ali su i češće grešili, što potvrđuje konstataciju da je u kreiranju nastavnih situacija značajno izbegavati iniciranje negativnih emocija, koje direktno određuju slabija postignuća (uspeh) učenika/studenata. Ovakva postignuća su određena i sposobnostima učenika/studenata da u različitim nastavnim situacijama zadrže ili preusmere pažnju na zadatak (Miljković, 2010).

Dobra ili loša koncentracija učenika u procesu učenja određena je svim ovim grupama činilaca. Kada imamo u vidu činjenicu da se u ovoj monografiji bavimo problemima u koncentraciji kao povremenim stanjem, a ne poremećajem u dečjem razvoju, prepoznajemo moguće uzroke u situacijama kada učenici nemaju razvijene navike i veštine učenja, kada nemaju mogućnosti ili volje da učestvuju u zajedničkim aktivnostima, kada su evidentni porodični problemi. Zato je značajno da nastavnici/vaspitači/roditelji kontinuirano prate razvoj dece i posmatraju njihova ponašanja, kako bi blagovremeno identifikovali eventualne promene koje određuju pad koncentracije, utvrdili uzroke tih promena i moguće načine pedagoškog preventivnog delovanja. Činjenica je da je ovo delovanje određeno uzrocima slabe koncentracije (Tabela 6).

Tabela 6: Činioci slabe koncentracije i preventivne mere (mogući pravci delovanja)

Činioci slabe koncentracije		Preventivne mere (mogući pravci delovanja)
Unutrašnji činioci		<ul style="list-style-type: none"> – Podsticajna sredina za učenje – Adekvatan izbor sredstava i materijala – Adekvatna smena aktivnosti – Blagovremeno smenjivanje rada i odmora – Prilagođenost zadataka i zahteva – Vežbe opuštanja, <i>vežbanje tišine</i>
Spoljni činioci	Nastava kao činilac	
	Društveni, socijalni činioci	

Mere pedagoške prevencije su određene uzrastom učenika i pomenutim činiocima slabije koncentracije i podrazumevaju jedinstveno delovanje. Nekada će adekvatna smena različitih aktivnosti učenika, blagovremeno smenjivanje rada i odmora, optimalna prilagođenost nastavnih zadataka i zahteva mogućnostima i interesovanjima učenika doprineti njihovoj boljoj koncentraciji. Za jačanje koncentracije učenicima će biti od koristi i autoregulacione vežbe, vežbe opuštanja muskulature, motornog i nervnog sistema, koje je poželjno organizovati u nastavnim

aktivnostima (u vidu rekreativnih pauza) ili van njih. Značajno je da nastavnici u dobro strukturiranoj i podsticajnoj sredini za učenje, uz kvalitetno odabran i primeren didaktički i radni materijal, u radu sa učenicima primenjuju didaktičko pravilo: *Dajte deci vremena za učenje i ni sami se nemojte podvrgnuti diktatu vremena* (tzv. *škole ćutanja i tišine, vežbanje tišine*). Ovakvim pedagoškim delovanjem stvaraju se uslovi za očuvanje i jačanje sposobnosti koncentracije, samim tim i za postizanje boljeg uspeha učenika. Kako je istakao znameniti ruski pedagog K. D. Ušinski, *pažnja su vrata kroz koja sadržaji spoljnog sveta ulaze u našu svest*.

Mere prevencije u slučajevima slabe koncentracije učenika podrazumevaju primenu *pravila upravljanja ponašanjem* i *tehnika nadzora*, kojima je moguće ojačati njihovu efikasnost. Značajno je da nastavnici/vaspitači imaju u vidu činjenicu da u ovakvim situacijama mogu pomoći učeniku na sledeći način: 1) ako su *svesni* njihovih potencijala i problema; 2) ako *jasno* ističu ciljeve i željene ishode planiranih aktivnosti, kao i očekivanja; 3) ako u radu sa učenicima češće koriste *neverbalne znake u komunikaciji* i *ponavljanje*, kako bi istakli sadržaj kojim treba ovladati ili pravilo koje treba usvojiti; 4) kada učenicima daju *mogućnost izbora* (oblika rada, predstavljanja, izražavanja); 5) ako svoj nastavni i vaspitni rad učine posebnim, neponovljivim (daju lični pečat svom radu). Značajno je da se preventivne mere, pravila upravljanja ponašanjem i tehnike nadzora sagledaju komplementarno, kao jedinstvo vaspitnog i preventivnog delovanja. Ovakvim sagledavanjem i delovanjem, nastavnici u školama, ali i vaspitači u predškolskim ustanovama i domovima učenika, potvrđuju svoje profesionalne kompetencije za kvalitetan rad sa decom/učenicima, uz pretpostavku da su im date mogućnosti kvalitetnog stručnog usavršavanja za ovakav rad.

2.2.4. Poslušnost i prilagođavanje kao pretpostavka problematičnog ponašanja

U pedagoškoj praksi vaspitači i nastavnici ističu da je zadovoljstvo raditi sa poslušnom decom, koja prihvataju i izvršavaju radne obaveze, odgovorna su, trude se da udovolje zahtevima odraslih i raduju se kada ih pohvale, kako zbog ličnog uspeha, tako i zbog zadovoljstva odraslih. Roditelji ističu da je sreća imati takvu decu. U stručnoj literaturi poslušnu decu smatraju *decom-uzorima, upadljivo neupadljivom decom, lepo vaspitanom decom* (Vernooij, 1996). Međutim, nameće se pitanje da li poslušno dete podrazumeva uspeh u vaspitanju i gde su granice kvalitetnih razvojnih ishoda takvog ponašanja deteta, koje omogućavaju da se ono zaista oseća srećno i zadovoljno, a pritom je svesno da istovremeno, dok je poslušno, ostvaruje svoje potrebe, samostalno je i inicijativno u aktivnostima.

Poslušno dete je neupadljivo u bilo kom okruženju, ne stvara probleme, u ponašanju i aktivnostima ne odstupa od utvrđenih društvenih normi, koje strogo, u svim situacijama, poštuje. Kod ovakvog deteta zapažamo stalnu ličnu potrebu da se ponaša u skladu sa očekivanjima drugih i voljom osobe koja mu je važna. Često započinje aktivnost za koju pretpostavlja da je toj osobi značajna, iako to nije jasno rečeno, niti ta aktivnost predstavlja njegovu ličnu potrebu. Njegovo ponašanje je određeno potrebama i očekivanjima drugih osoba, a zanemarivanjem sopstvenih potreba. U ovakvim situacijama prepoznamo neadekvatnu, neprimerenu, *preveliku, preteranu, jednostranu prilagođenost*, koja podrazumeva *pasivno ponašanje* pojedinca, njegovo nekritičko prilagođavanje volji druge osobe, u izvesnom smislu i potčinjenost. Kod dece sa ovakvim ponašanjem, koje se u literaturi određuje kao *Kathe-Kruze lutka*², primetna je stalna usmerenost prema očekivanjima drugih i stalna briga za druge, ali uz ignorisanje vlastitih potreba. Ona su često izolovana od strane vršnjaka i u zajednici nisu zapažena kao osobe koje možda imaju izvesne

---

² Kathe Kruze (Kathe Kruse, rođena Katharina Simon, 1883–1968), Nemica koja je još početkom 20. veka pravila umetnički oblikovane lutke, koje su mogle otvarati i zatvarati oči. Njene originalne lutke i danas privlače kolekcionare.

probleme, pre svega u socioemocionalnom razvoju. Ova deca često nisu svesna sopstvenog identiteta, nemaju jasnu sliku o sebi, ličnim potencijalima i potrebama (Aldort, 2005; Vernooij, 1996). Preterana prilagođenost može da se odredi i kao poremećaj *preterano kontrolisanog ponašanja* deteta od strane odraslih i ovakav poremećaj stvara problem pre svega detetu, ali ne i onima koji ga vaspitavaju. Najčešći problemi koji se kod dece/mladih javljaju usled preterano kontrolisanog ponašanja mogu biti strahovi, socijalna povučенost i depresivnost. Ovakvi poremećaji mogu se javiti na ranim uzrastima, ispoljavaju se i kasnije, u doba mladosti i prati ih visok nivo anksioznosti (Lebedina-Manzoni, 2007).

Za razliku od neadekvatne, preterane prilagođenosti, *adekvatna, očekivana prilagođenost* je preduslov dobre socijalne komunikacije u grupi i ukazuje na *aktivno ponašanje* pojedinca, u skladu sa ličnim potrebama, kao i potrebama drugih osoba. Ovakvo ponašanje podrazumeva *obostrano prilagođavanje*. Dete je zainteresovano za saradnju, interakciju, kritičku komunikaciju, argumentovanu raspravu. Inicijativno je, spremno da ispuni optimalna očekivanja drugih, ali prema sopstvenim mogućnostima. Svesno je ličnih potencijala, ima realnu sliku o sebi, svojim mogućnostima i interesovanjima, samostalno je, samopouzđano i spremno na kompromis u izvesnim konfliktnim situacijama (Vernooij, 1996).

U situacijama adekvatne prilagođenosti deteta, možemo prepoznati mogućnosti za njegov zdrav razvoj, koji podrazumeva razvoj svih nivoa samostalnosti (instrumentalna samostalnost, emocionalna samostalnost), mogućnosti kojima se priprema za samodelovanje i samorazvoj. U takvim okolnostima moguć je razvoj njegovih ličnih potencijala, prema objektivnim okolnostima kojih je ono samo svesno, što stvara uslove da se dete aktivno uključi u društvene aktivnosti i prilagođava se potrebama drugih osoba, ali u skladu sa svojim mogućnostima, interesovanjima, ciljevima i potrebama i na taj način podstiče sopstveni dalji razvoj. Tako se dete razvija u *autonomnu ličnost*, samostalnu, koja ima razvijenu ličnu odgovornost za svoje i postupke drugih osoba. Istovremeno ima relativnu spoljašnju i unutrašnju nezavisnost (sigurnost, stabilnost, lični stav), sposobno je da rasuđuje i zaključuje, da na konativnom nivou razume pravila i norme koji određuju njegovo ponašanje i vladanje. Takođe, ima

poverenje u druge ljude, ali i u sopstvene mogućnosti, deluje u skladu sa njima, bez preterane prilagođenosti drugim osobama. U sistemu usvojenih društvenih normi, njegovo socijalno ponašanje podrazumeva potrebu da bude sa vršnjacima, težnju za udruživanjem i uspostavljanjem socioemocionalne bliskosti (Kamenov, 1999; Miočinović, 2004; Spasenović, 2008; Vernooij, 1996). U tabeli koja sledi predstavljene su osnovne odrednice preterane i aktivne prilagođenosti.

Tabela 7: Znaci prepoznavanja preterane (pasivne) i očekivane (aktivne) prilagođenosti

PRILAGOĐENOST (znaci prepoznavanja)	
Preterana prilagođenost	Očekivana prilagođenost
<ul style="list-style-type: none"> • Pasivno ponašanje • Ima potrebu da se ponaša u skladu sa očekivanjima drugih • Često započinje aktivnost za koju pretpostavlja da je nekome značajna, mada ta aktivnost ne predstavlja njegovu ličnu potrebu • Zanemaruje sopstvene potrebe • Nekritičko prilagođavanje volji druge osobe • Stalna briga za druge, uz ignorisanje vlastitih potreba • Izolovanost, nezapaženost u grupi 	<ul style="list-style-type: none"> • Aktivno ponašanje • Obostrano prilagođavanje • Zadovoljavanje ličnih potreba • Zadovoljavanje potreba drugih • Zainteresovanost za saradnju, interakciju • Kritička komunikacija, argumentovana rasprava • Inicijativnost • Samostalnost

Istraživanja su potvrdila da se uzroci preterane prilagođenosti često pronalaze u neprimerenom vaspitanju i razvoju deteta u doba ranog detinjstva (Vernooij, 1996), u slučajevima kada dete odrasta u uslovima u kojima se ne podstiče dečja samostalnost, kada se dete vaspitava tako da ima potrebu da ga prepoznaju kao poslušno i da ta poslušnost bude zapažena u porodici u širem okruženju. U takvom okruženju, dete odrasta u osobu koja je često podređena tuđim potrebama i interesima i nije

sposobna (spremna) da samostalno donosi odluke. Najčešće nije u stanju da realno proceni svoje mogućnosti i često ne zna šta želi, šta hoće, nema ciljeve kojima stremi. Nezainteresovano je za sopstveni razvoj, kao i za dešavanja u svojoj okolini, ima slabiju socijalnu komunikaciju i potrebu za saradnjom.

U periodu odrastanja, ova deca mogu da imaju ozbiljnijih problema u socioemocionalnom razvoju. S obzirom na to da im lične potrebe nisu zadovoljene, nezadovoljna su i to nezadovoljstvo je najčešće prikrieno. U periodu adolescencije, kada mladi tragaju za svojim identitetom, stiču sopstvene predstave o sebi, svojim stavovima i ulogama, imaju intenzivnu potrebu za osamostaljivanjem, preterana prilagođenost im predstavlja ozbiljan problem jer ih sputava u prepoznavanju i razumevanju sopstvenih sposobnosti, potreba, ciljeva i interesa, sprečava ih u razvijanju lične odgovornosti. U takvim situacijama kod mladih se mogu javiti neprimerena ponašanja (razdražljivost, agresivnost prema ljudima i životinjama, ozbiljno narušavanje dogovorenih pravila, asocijalno ponašanje), ali i ozbiljne psihičke smetnje (poremećaj sna, anoreksija, neuroza, depresija). Nastavnici, vaspitači i roditelji su iznenađeni, zbunjeni, zabrinuti reakcijama ove dece, koja su do nedavno bila *poslušna, lepo vaspitana, kulturna, dobra i tiha*, a u jednom trenutku kao da ih više ne prepoznaju. Ponašaju se neprimereno i neprihvatljivo, ispoljavaju različite vrste agresivnosti, u ponašanju su приметne i sve češće dezintegrativne emocije (bes, ljutnja, nezadovoljstvo, strah), plačljiva su, imaju potrebu da se izoluju ili su sklona konfliktima.

U delu *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*, autora Marije Lebedina-Manzoni, predstavljeni su rezultati obimnog istraživanja o antisocijalnom ponašanju, koje je određeno polnim razlikama, kod ispitanika koji su bili uzrasta od 3 do 21 godine. Utvrđena su dva osnovna razloga za pojavu antisocijalnog ponašanja: 1) neurološki razvojni problemi koji se javljaju u ranom detinjstvu i zadržavaju se na starijim uzrastima, bili su evidentniji kod dece muškog pola; ovi razvojni problemi imaju malu prevalenciju u ukupnoj populaciji; 2) problemi određeni *ostvarenim socijalnim vezama*, koji su karakteristični za oba pola (Lebedina-Manzoni, 2007). Takođe, istraživanja su potvrdila da je veliki broj odraslih osoba

koje imaju poremećaje u ophođenju (antisocijalni poremećaji) ispoljavalo takva ponašanja i u doba detinjstva, što potvrđuje već iznetu konstataciju o izuzetnom značaju razvoja dece predškolskog uzrasta, koji predstavlja kritični period za njihov dalji razvoj i ponašanje u doba odrastanja.

Značajno je da vaspitači, nastavnici i roditelji blagovremeno zapaze decu koja ispoljavaju preteranu prilagođenost i da kultivisanjem i kontrolom njihovog ponašanja pomognu da ne dođe do ispoljavanja neprihvatljivih ponašanja. Preventivno vaspitno delovanje (proaktivno disciplinovanje) podrazumeva primenu *pravila upravljanja ponašanjem* i *tehnika nadzora* kojima će se podsticati dete na aktivnost i pritom jačati adekvatna obostrana prilagođenost u ophođenjima prema vršnjacima ili odraslima. To podrazumeva da je nastavnik/vaspitač/roditelj *svestan* individualnosti deteta, njegovih interesovanja i mogućnosti, da dete *podstiče* u aktivnostima i *blagovremeno mu daje smernice*, da bude *pozitivan* u situacijama kada se dese propusti ili greške u radu i u takvim situacijama da se služi neverbalnim znacima i ponavljanjem, da bude *fleksibilan* u organizaciji rada i podeli zaduženja, uz jasno utvrđene i dogovorene granice mogućeg delovanja. Ovakvim vaspitnim delovanjem, deca/mladi postaju svesni svojih potencijala, osamostaljuju se, jačaju ličnu sigurnost, razvijaju svoja nova interesovanja, postaju inicijativna i saradljiva, spremna da odgovore na zadatke i zahteve odraslih, uz osnovanu argumentaciju svojih postupaka (npr. kada se od učenika očekuje da zajedno sa drugom decom sakupi radni materijal pred kraj časa, a on potvrđuje da će to učiniti, ali da pre toga mora završiti sa pisanjem započete, poslednje rečenice u školskom radu).

2.2.5. Dečju potištenost ne smemo zanemariti

U razmatranju aktuelnih pitanja i problema koji se vezuju za neprihvatljiva ponašanja dece i mladih i mogućnosti preventivnog vaspitnog delovanja odraslih, ne može se zaobići *dečja potištenost*, odnosno *depresivno raspoloženje*, koje se pojavljuje u različitim oblicima i određeno je različitim situacijama i uslovima. Već smo napomenuli da se u kontekstu pedagoške prevencije ne bavimo identifikovanim poremećajima u ponašanju i mogućnostima njihove prevencije (sekundarne ili tercijalne), nego želimo da ukažemo na značaj pedagoškog (vaspitnog) delovanja da do poremećaja ne dođe, ili da se smanji učestalost javljanja ovakvih raspoloženja. Zato je značajno da istaknemo da depresivno raspoloženje ne mora da podrazumeva i depresiju kao poremećaj. Ova dva stanja se bitno razlikuju, po trajanju i intenzitetu primetnih simptoma. Značajno je da i roditelji i prosvetni radnici ovu činjenicu ne gube iz vida jer su depresivna raspoloženja, kao povremena stanja, evidentna kod dece, mladih i starijih osoba, ali koliko god da su jakog intenziteta, predstavljaju trenutna i prolazna stanja, koja pojedinac ume i može kontrolisati. To ne znači da detetu koje je potišteno, u depresivnom raspoloženju, ne treba posvetiti pažnju, ali se nikako ovakvo raspoloženje ne sme tretirati kao depresija i identifikaciju ovakvog teškog poremećaja treba prepustiti užestručnim licima (psiholozima, psihijatrima).

Pojam *deperesija* (lat. *deprimere, depressio* – potisnuti, pritisnuti, udubiti) određuje se kao utučenost, potištenost, klonulost psihičke energije. Depresija kao poremećaj se prepoznaje kao jedna od najstarijih dijagnostifikovanih bolesti. Nažalost, njena učestalost je sve veća i posebno zabrinjava činjenica da se javlja na sve ranijim uzrastima. Još je sredinom 17. veka zabeleženo da *pakao na zemlji se nalazi u srcu depresivnog čoveka*. Zato je značajno posmatrati i pratiti dečji razvoj i ponašanje, u podsticajnoj sredini preduprediti javljanje depresivnog raspoloženja i blagovremeno prepoznati ovakve moguće promene u ponašanju. Takođe, treba znati da se ovakva raspoloženja često prepoznaju kod dece koja ispoljavaju i neka druga neprimerena ponašanja (npr. preterana prilagodnost ili razdražljivost).

Znaci prepoznavanja depresivnog raspoloženja se mogu grupisati u nekoliko kategorija (emocionalni, kognitivni, motivacioni, socijalni i fiziološki simptomi) (Tabela 8), koji se najčešće udruženi javljaju kod deteta. Profesionalne kompetencije stručnih lica podrazumevaju znalačko i objektivno tumačenje ovih simptoma: 1) emocionalni simptomi (tužno raspoloženje, potištenost, nesigurnost, osećaj odbačenosti, razdražljivost, ispoljena agresivnost u pojedinim slučajevima, nedovoljno samopouzdanje; 2) kognitivni simptomi (razmišljanje o vlastitoj bezvrednosti, o sopstvenim nedostacima i nesposobnostima, loše misli, pasivni stavovi o životu); 3) motivacioni simptomi (bezzvoljnost u aktivnostima, nezainteresovanost za aktivnost, neodlučnost, usporenost mišljenja, problemi sa koncentracijom); 4) socijalni simptomi (povlačenje u sebe, socijalna izolacija, niska frekvencija socijalne interakcije, bihejvioralna inhibiranost, izostajanje afilijativnog motiva – težnja za udruživanjem); 5) fiziološki simptomi (poremećaj apetita, poremećaj sna, osećaj umora, glavobolje, bolovi u stomaku) (Sagebiel, 1996).

Tabela 8: Simptomi depresivnog raspoloženja (znaci prepoznavanja)

Depresivno raspoloženje	
<i>Emocionalni simptomi</i>	<ul style="list-style-type: none"> • tužno raspoloženje • potištenost • nesigurnost • osećaj odbačenosti • razdražljivost • ispoljena agresivnost u pojedinim slučajevima • nedovoljno samopouzdanje
<i>Kognitivni simptomi</i>	<ul style="list-style-type: none"> • razmišljanje o vlastitoj bezvrednosti, ličnim nedostacima i nesposobnostima • loše misli (besmislenost življenja) • pasivni stavovi o životu
<i>Motivacioni simptomi</i>	<ul style="list-style-type: none"> • bezvoljnost u aktivnostima • nezainteresovanost za aktivnost • neodlučnost • usporenost • problemi sa koncentracijom
<i>Socijalni simptomi</i>	<ul style="list-style-type: none"> • povlačenje u sebe • socijalna izolacija • niska frekvencija socijalne interakcije • bihejvioralna inhibiranost • izostajanje afilijativnog motiva
<i>Fiziološki simptomi</i>	<ul style="list-style-type: none"> • poremećaj apetita • poremećaj sna • osećaj umora • glavobolje • bolovi u stomaku

Uzroci depresivnog raspoloženja dece/mladih mogu biti različiti i određeni su odnosima drugih ljudi prema njima (pre svega roditelja, ali i vaspitača, nastavnika, vršnjaka). Nepoštovanje i nebriga za dete, nedostatak emocionalne vezanosti deteta i roditelja, situacije kada roditelj ne zna da izrazi ljubav prema detetu, preterani zahtevi roditelja prema detetu i druge slične situacije mogu kod njega izazvati osećanje da je

bezvredno ili da nije voljeno. Takođe, često potcenjivanje onoga što dete uradi, podsmevanje njegovim postupcima i odbijanje njegovog uključivanja u zajedničke aktivnosti uzrokuje potištenost i depresivno raspoloženje. Konfliktni odnosi u porodici, nasilje i zlostavljanje su česti uzroci dečje potištenosti i u školi i kod kuće. Ne treba zaboraviti da su roditelji za decu, pre svega ranih uzrasta, najčešći modeli ponašanja, sa kojima se identifikuju. Zato ne treba gubiti iz vida činjenicu da je potišten roditelj model ponašanja svom detetu, posebno na mlađim uzrastima (npr. u situacijama gubitka drage osobe ili neke druge vrste stresa). Ovakvo ponašanje roditelja, usled jake emocionalne vezanosti, uzrokuje i kod dece osećanje tuge i potištenosti.

Deca i mladi na različite načine ispoljavaju svoja depresivna raspoloženja, u zavisnosti od ličnog stanja i sredinskih okolnosti. Nekada je potištenost (depresivno raspoloženje) potpuno i jasno vidljiva, ali ima situacija kada je ovakvo raspoloženje maskirano, prikriveno različitim reakcijama deteta, koje otežavaju njegovo prepoznavanje (npr. kada se trudi da pred drugima izgleda srećno i zadovoljno i tako pokušava da prikrije negativne emocije, pokušaj da intenzivnijim radom kompenzuje potištenost, nepredvidive nagle promene raspoloženja).

Pedagoška prevencija depresivnih raspoloženja (potištenosti) podrazumeva jedinstveno delovanje roditelja, vaspitača, nastavnika i stručnih saradnika. Povremena ovakva raspoloženja dece i mladih odraslima treba da budu jasan signal da treba pažljivo kultivisati mere vaspitnog delovanja. To podrazumeva iznalaženje mogućnosti za njihovo uključivanje u aktivnosti, koje su primerene uzrastu i interesovanjima deteta/učenika. Značajno je pružiti im osećaj pripadnosti, sigurnosti, zaštićenosti i poštovanja u grupi vršnjaka (porodici). Kada dete/učenik pokušava da nešto učini, treba pokazati interesovanje za njegov rad, podsticati zajedničko planiranje aktivnosti, hrabriti ga u tim aktivnostima, isticati ono što je dobro uradilo, biti fleksibilan u izboru načina mogućeg, efikasnijeg i ispravnijeg delovanja. Muzički, likovni ili plesni kreativni izraz takođe može biti od koristi u vaspitnom radu sa detetom koje ispoljava depresivno raspoloženje (tzv. *vežbe opuštanja*). U ovakvim situacijama značajna je i primena adekvatnih pravila upravljanja ponašanjem i tehnika

nadzora, od svesnosti o situaciji i stanju u kome se dete nalazi, do ljubaznosti, pozitivnog odnosa prema detetu i pružanja mogućnosti izbora načina rada, predstavljanja ili izražavanja. Stvaranje uslova za ispoljavanje kreativnih potencijala deteta/učenika, kao pretpostavka kultivisanja njegove potištenosti, podrazumeva i kreativno izražavanje odraslih, koji ovakvim delovanjem neće biti samo modeli, uzori od kojih se deca uče ponašanju i delovanju, nego i vaspitači u pravom smislu te reči, koji će raditi sa decom strpljivo i istrajno, a ne ravnodušno i oklevajući.

UMESTO ZAKLJUČKA

U užestručnoj literaturi, koja se bavi prevencijom neprimerenih ponašanja i vaspitanjem dece/mladih, kao i u pedagoškoj praksi, svedoci smo primera vaspitanja kojima se potvrđuje činjenica da su i najbolje namere u odnosima odraslih prema deci nekada *okidač* za njihova neprihvatljiva ponašanja. Takođe, sistem institucionalnog obrazovanja i vaspitanja, društveni odnosi i odnosi u porodici, kultura, tradicija, mediji, kao i individualne osobenosti i razvojni potencijali pojedinca, određuju njihova ponašanja i delovanja. Rad vaspitača/nastavnika sa decom/učenicima, kvalitet organizacije aktivnosti, podela zaduženja, primerenost zahteva i zadataka mogućnostima dece, podsticajna sredina koja im omogućava slobodno i spontano izražavanje, utiču na razvijanje njihovih odnosa prema sebi, prema vršnjacima, drugim osobama i okruženju.

Pomenute okolnosti i činioce dečjeg razvoja neophodno je sagledati u kontekstu *vaspitanja*, kao najšireg pojma, ali i najneuhvatljivijeg u smislu ostvarenih ishoda. Nažalost, pedagoška praksa nam potvrđuje da realizacija vaspitnih zadataka, kako roditelja tako i stručnih lica, ne podrazumeva uvek planirane i očekivane ishode. Treba imati u vidu i činjenicu da vidljivost očekivanih vaspitnih ishoda podrazumeva izvesnu vremensku distancu u odnosu na proces vaspitnog delovanja. U tom vremenskom rasponu, tokom odrastanja, pred decom / mladim ljudima se dešavaju mnogobrojni izazovi, koji ih uče da se na različite načine prilagođavaju promenama i stvaraju uslove (nove mogućnosti) za delovanje i razvoj. Na tom putu odrastanja, sloboda izražavanja sopstvene ličnosti, samostalnost, ljubav, emocionalna sigurnost i samopoštovanje su osnovne emocionalne potrebe deteta (Aldort, 2005). U tako različitom spletu životnih okolnosti, dešavaju se neočekivana ponašanja dece/mladih koja nisu prihvatljiva, koja negativno utiču i na njih same i na okruženje.

Nije slučajno da ova knjiga ima naslov *Kontrola ponašanja dece i mladih: prevencija i/ili mogućnost vaspitnog delovanja*. U njoj je pedagoška

prevencija neprimerenih ponašanja konkretizovana kao mogućnost vaspitnog delovanja na decu i mlade i to u dva pravca. Jedan podrazumeva kvalitetan vaspitni rad odraslih i njihovo jedinstveno delovanje, kako do neprimerenih ponašanja ne bi došlo. Drugi pravac podrazumeva interventni vaspitni rad i proaktivno disciplinovanje u situacijama kada deca/mladi ispoljavaju neprimerena, neprihvatljiva ponašanja, kako ona (takva ponašanja) ne bi prerasla u poremećaj. Bez obzira o kom pravcu vaspitnog delovanja je reč, kontrola ponašanja dece i mladih se podrazumeva, ali ne u smislu očekivane poslušnosti, krutog disliplinovanja i konsekventnog delovanja (što ukazuje na nemoć onoga ko vaspitava), nego poželjnog međuodnosa odraslih i dece, primenom i kombinovanjem različitih pravila upravljanja (kultivisanja) ponašanjem i tehnikama nadzora. U situacijama kada je kod dece/mladih evidentno neprihvatljivo ponašanje, stručna lica deluju u skladu sa svojim profesionalnim kompetencijama koje se odnose na pomoć i podršku dečjem razvoju. U tom spletu različitih uticaja, okolnosti, ponašanja i delovanja, oni koji vaspitavaju moraju biti svesni da uspeh u vaspitanju nije zagarantovan. Vaspitni rad sa decom/mladima podrazumeva stalno preispitivanje roditelja i stručnih lica, da li i šta treba menjati u svom pedagoškom radu. Ovo preispitivanje podrazumeva svojevrсно odrastanje i onih koji vaspitavaju. Kao što deca moraju znati granice svojih primerenih ponašanja, tako i odrasli moraju ovladati veštinama svog vaspitnog delovanja. Nekada će im ostvareni uspesi pomoći da ovladaju tim veštinama, ali će nekada učiti i iz svojih grešaka. Kao što je pisao S. Adžić u svom delu *Uvod u nauku o vaspitanju*, onaj ko vaspitava mora da proučava prirodu deteta, da bude strpljiv i obazriv, neprestano da promišlja o dečjim postupcima i o tome kako će se oni odraziti na njihovo odrastanje. Istovremeno, „razuman vaspitač će imati da brižljivo ispituje i svoje vlastite pobude u vaspitnim postupcima svojim [...], te da svoja osećanja i težnje prečišćava. Samo brižljivim i razumnim vaspitavanjem čovek postaje pravim čovekom” (Adžić, 1892: 15, 35).

LITERATURA

- Adžić, S. (1892). *Uvod u nauku o vaspitanju*, Niš: Štamparija Ž. Radovanovića.
- Aldort, N. (2005). *Vaspitavamo decu, vaspitavamo sebe*. Beograd: Eduka d.o.o.
- Ansambur, T. (2016). *Ne budite ljubazni, budite iskreni*, Beograd: Čarobna knjiga. Preuzeto 12. januara 2021. sa sajta: https://www.delfi.rs/_img/artikli/2016/06/9788677024635_ne_budite_ljubazni.pdf
- Backović, A., Vujović, S., Bajković, R., Čalov-Prelević, A., Božović, R., Gavranović, J., Jokić, T. (2018). *Moje vrijednosti i vrline – razvoj socijalnih i emocionalnih vještina učenika i učenica, Priručnik za nastavnike i nastavnice u osnovnoj školi*, Podgorica: UNICEF i Zavod za školstvo Crne Gore.
- Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*, Zagreb: Školska knjiga.
- Bašić, J., Ferić, M., Kranželić, V. (2001). *Od primarne prevencije do ranih intervencija*, Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Black, W. D., Larson, L. C. (1999). *Bad Boys, Bad Men: Confronting Antisocial Personality Disorder*, New York – Oxford: Oxford University Press.
- Bojanin, S. (1991). *Škola kao bolest*, Beograd: XX vek.
- Cowley, S. (2006). *Tajne uspješnog rada u razredu*, Zagreb: Školska knjiga.
- Dryden, G., Vos, J. (2004). *Revolucija u učenju*, Beograd: Timgraf.
- Đorđević, M. M., Kopas-Vukašinović, M. E., Mihajlović, M. A. (2020). Teaching Competencies of Pre-service Primary School Teachers to use an Integrated Approach in Teaching Science, Art, and Mathematics, In: V. Savić, O. Cekić-Jovanović (Eds.), *Professional Competences for Teaching in the 21st Century*, Jagodina: University of Kragujevac, Faculty of Education, 173–186.
- Einion, D. (2003). *Rano učenje*, Novi Sad: Zmaj.
- Fallenstein, M. (1996). Razdraženo dijete ili: Izvješće o jednom slučaju iz ogleadne škole u Bielefeldu, u: Winkel, R. (ur.), *Djeca koju je teško odgajati*, Zagreb: EDUCA, 66–86.
- Izveštaj o ispitivanju zadovoljstva pacijenata bolničkim lečenjem u 2016. godini* (2016). Sremska Kamenica: Institut za plućne bolesti. Preuzeto 3. februara 2021. sa sajta: http://www.institutkamenica.rs/images/Izve%C5%A1taj_o_zadovoljstvu_pacijenata_bolnici%C4%8Dkim_le%C4%8Denjem.pdf

- Kamenov, E. (1999). *Predškolska pedagogija, Knjiga prva*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kodeks poslovne etike (2006). *Sl. glasnik RS*, br. 1/2006.
- Kopas-Vukašinić, E. (2005). Osujećenje kreativnosti u likovnom izrazu prvaka, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. XXXVII, Br. 2, 82–98.
- Kopas-Vukašinić, E. (2006). Uloga igre u razvoju dece predškolskog i mlađeg školskog uzrasta, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, 38, 1, 174–189.
- Kopas-Vukašinić, E. (2009). Nonverbal signals used by the preschool child, *Odgovne znanosti*, Vol. 11, No. 1(17), 223–232.
- Kopas-Vukašinić E. (2011). Ostvarivanje kontinuiteta u sistemu institucionalnog predškolskog i školskog obrazovanja i vaspitanja, *Pedagogija*, Vol. LXVI, Br. 2, 272–281.
- Kopas-Vukašinić, E. (2012). Pristup podsticanju dečije inicijative, saradnje i stvaralaštva na predškolskom uzrastu, u: J. Šefer, J. Radišić (ur.), *Stvaralaštvo, inicijativa i saradnja, Deo 2, Implikacije za obrazovnu praksu*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 139–158.
- Kopas-Vukašinić, E., Lepičnik-Vodopivec, J. (2018). Teacher as a Conception of Enhancing the Quality of University Education, In: E. Kopas-Vukašinić, J. Lepičnik-Vodopivec (Eds.), *Innovative Teaching Models in the System of University Education: Opportunities, Challenges and Dilemmas*, Jagodina: Faculty of Education – Koper: Faculty of Education, 23–38.
- Kovačević, R., Bijedić, M., Muftić, E. (2008). Najčešći oblici poremećaja u ponašanju učenika osnovnih škola – procjena razrednika, u: R. Kovačević (prir.), *Poremećaji ponašanja u sistemu obrazovanja*, Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, 261–272.
- Krstić, Ž. (2013). Neverbalna komunikacija, *Svitac, Bilten za sociološke i psihološke teme*, Br. 2 (onlajn bilten). Preuzeto 21. januara 2021. sa sajta: https://www.academia.edu/10977942/NEVERBALNA_KOMUNIKACIJA_SVITAC_OKTOBAR_BR_2_god_I
- Krstić, Ž. (2014). Vaspitanje, *Svitac, Bilten za sociološke i psihološke teme*, Br. 5 (onlajn bilten). Preuzeto 23. januara 2021. sa sajta: https://www.academia.edu/10977840/VASPITANJE_SVITAC_II_godina_br_6
- Kulić i sar. (2019). *Pedagogija: temeljna pitanja*, Leposavić: Fakultet sporta i fizičkog vaspitanja – Kosovska Mitrovica, Priština: Učiteljski fakultet u Prizrenu.

- Lakić, B., Račić, M., Stoisavljević-Šatara, S., Martinović, Đ. (2016). *Duševni poremećaji i poremećaji ponašanja (Klinički vodič za primarnu zdravstvenu zaštitu)*, Banjaluka: Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske. Preuzeto 10. februara 2021. sa sajta: https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/MZSZ/Documents/anksiozni_poremećaji.pdf
- Lalić-Vučetić, N. (2007). *Podsticanje učenika pohvalom i nagradom*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Lebedina-Manzoni, M. (2007). *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*, Zagreb: Naklada Slap.
- Ljubičić, M. (2012). Pregled definicija i trendova rizičnih ponašanja mladih, *Teme*, Vol. 36, Br. 1, 85–100.
- Medouz, S., Kešdan, A. (2000). *Kako pomoći deci da uče*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Miljković, D. (2010). Inducirana stresna situacija i uspjeh studenata u rješavanju jednostavnih matematičkih zadataka, *Odgojne znanosti*, Vol. 12, Br. 2, 283–296.
- Miočinović, Lj. (2004). *Moralni razvoj i moralno vaspitanje*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Montesori, M. (2003). *Upijajući um*, Beograd: DN Centar.
- Nešić, M., Popović-Čitić B. (2018). Kažnjavanje kao način disciplinovanja dece u porodici, *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, Vol. 17, Br. 2, 235–256.
- Osnove programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja – Godine uzleta* (2018). Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja R. Srbije.
- Panić-Cerovski, N. (2017). *Verbalna i neverbalna komunikacija*, Beograd: Filološki fakultet. Preuzeto 5. februara 2021. sa sajta: https://www.academia.edu/34619908/VERBALNA_I_NEVERBALNA_KOMUNIKACIJA_VERBAL_AND_NONVERBAL_COMMUNICATION
- Petermann, U., Petermann, F. (1996). Agresivno dijete ili: Bihevioralna terapija kao pomoć, u: R. Winkel (ur.), *Djeca koju je teško odgajati*, Zagreb: EDUCA, 55–65.
- Pravilnik o Opštim osnovama predškolskog programa* (2006). Beograd: Prosvetni pregled.
- Pravilnik o Standardima kompetencija za profesiju nastavnika i njihovog profesionalnog razvoja, *Sl. glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 5/2011.
- Pravilnik o Standardima kompetencija za profesiju vaspitača i njegovog profesionalnog razvoja* (2018). Preuzeto 21. januara 2021. sa sajta: <https://zuov.gov.rs/wp-content/uploads/2018/10/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0>

%B8-%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B5%D1%82%D0
%B5%D0%BD%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0.pdf

- Pravilnik o Standardima kompetencija za profesiju vaspitač u domu učenika i školi sa domom učenika i njegovog profesionalnog razvoja, *Službeni glasnik RS*, Br. 111/2020.
- Radojević, B. (2014). Deca sa problemima u ponašanju, u: B. Radojević i sar. (prir.), *Deca sa teškoćama: preporuke za procenu i podršku*, Beograd: Familia, 43–48.
- Rot, N. (2010). *Osnovi socijalne psihologije*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Sagebiel, E. (1996). Depresivno dijete ili: deprimirati znači – tištiti, u: R. Winkel (ur.), *Djeca koju je teško odgajati*, Zagreb: EDUCA, 185–194.
- Spasenović, V. (2008): *Vršnjački odnosi i školski uspeh*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Šaljić, Z. (2015). Prevencija nepoželjnih ponašanja učenika u postojećoj školskoj praksi – zakonski i programski okvir, *Nastava i vaspitanje*, God. LXIV, Br. 1, 145–160.
- Šejtanić, S. (2016). Komunikacija učesnika vaspitno-obrazovnog procesa u savremenim nastavnim sistemima, *Naša škola*, LXXII, 75, 47–62.
- Verooij, A. M. (1996). Dijete koje se previše prilagođava ili: Dijete kao Kathe-Kruze lutka, u: R. Winkel (ur.), *Djeca koju je teško odgajati*, Zagreb: EDUCA, 87–99.
- Weissberg, P. R., Kumpfer, L. K., Seligman, E. P. M. (2003). Prevention That Works for Children and Youth: An Introduction, *American Psychologist*, Vol. 58, No. 6/7, 425–432. Copyright 2003 by the American Psychological Association. Preuzeto 18. januara 2021. sa sajta: https://www.researchgate.net/publication/5261857_Prevention_That_Works_for_Children_and_Youth_An_Introduction
- Weisz, R. J., Sandler, N. I., Durlak, A. J., Anton, S. B. (2005). Promoting and Protecting Youth Mental Health Through Evidence-Based Prevention and Treatment, *American Psychologist*, Vol. 60, No. 6, 628–648. Copyright 2005 by the American Psychological Association. Preuzeto 15. januara 2021. sa sajta: [http://www.cucs.udg.mx/serviciosacademicos/files/File/weisz_youth%20mental%20health%20evidence%20based%20promotion\(1\).pdf](http://www.cucs.udg.mx/serviciosacademicos/files/File/weisz_youth%20mental%20health%20evidence%20based%20promotion(1).pdf)
- Winkel, R. (1996). Dijete s poteškoćama u koncentraciji ili: Uzroci i mogućnosti savladavanja smetnji koncentracije u školi, u: R. Winkel (ur.), *Djeca koju je teško odgajati*, Zagreb: EDUCA, 100–120.
- Žakelj, A., Valenčić Zuljan, M. (2014). *Poteškoće učenika u učenju i oblici pomoći*, Vršac: Visoka škola strukovnih sudija „Mihailo Palov”.

INDEKS AUTORA

A

Adžić, 7, 50, 53, 62, 64, 86, 87

Ansambur, 41, 87

Anton, 21, 22, 90

B

Backović, 36, 43, 87

Bajković, 87, 91

Bašić, 15, 16, 17, 20, 22, 56, 87

Bijedić, 66, 67, 88, 91

Božović, 87, 91

C

Cowley, 24, 40, 41, 45, 46, 51, 87

Ć

Ćalov-Prelević, 87

D

Durlak, 21, 22, 90

Đorđević, 33, 87

F

Fallenstein, 68, 70, 87

Ferić, 16, 22, 56, 87

G

Gavranović, 87

J

Jokić, 87

K

Kamenov, 34, 77, 88

Kopas-Vukašinić, 7, 33, 37, 45, 47, 49, 87, 88, 90, 95

Kovačević, 66, 67, 88

Kranželić, 16, 22, 56, 87

Krstić, 44, 47, 88

Kumpfer, 22, 90

L

Lakić, 69, 89

Lalić-Vučetić, 69, 89

Lepičnik-Vodopivec, 2, 47, 88

LJ

Ljubičić, 22, 89

M

Martinović, 69, 89

Mihajlović, 33, 87

Muftić, 66, 67, 88

N

Nešić, 48, 89

P

Panić-Cerovski, 44, 89

Peterman F., 64, 65, 89

Peterman U., 64, 65, 89

Popović-Ćitić, 48, 89

R

Račić, 69, 89

Radojević, 57, 90

Rot, 26, 27, 90

S

Sagebiel, 81, 90

Sandler, 21, 22, 90

Seligman, 22, 90

Spasenović, 77, 90

Stoisavljević-Šatara, 69, 89

Š

Šaljić, 24, 90

Šejtanić, 45, 90

V

Valenčić Zuljan, 90

Vernooij, 75, 76, 77

Vujović, 87, 93

W

Weissberg, 22, 90

Weisz, 21, 22, 90

Winkel, 72, 87, 89, 90

Ž

Žakelj, 72, 90

BELEŠKA O AUTORU³

Emina M. Kopas-Vukašinović rođena je 1959. godine u Splitu. Diplomirala je, magistrirala i doktorirala na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, na studijskom programu Pedagogija.

Redovni je profesor, za naučnu oblast Pedagogija, na Fakultetu pedagoških nauka Univerziteta u Kragujevcu, Jagodina, gde radi od 2010. godine. Realizuje nastavu na osnovnim, master i doktorskim akademskim studijama. Istraživač je na projektu koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja R. Srbije.

Bila je autor je i rukovodilac bilateralnog projekta (2017–2019) koji je Fakultet realizovao sa Pedagoškim fakultetom Univerziteta u Pimorskom, Kopar (Slovenija). Kao kontakt osoba za Univerzitet u Kragujevcu, realizovala je TEMPUS projekat (*Developing Human Rights Education at the Heart of Higher Education*, 2011–2015).

Autor je, koordinator i realizator više programa stručnog usavršavanja vaspitača u predškolskim ustanovama i nastavnika u školama, koji su akreditovani u Zavodu za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.

---

³ Kontakt: emina.kopas@pefja.kg.ac.rs

U domenu naučnog rada bavi se istraživačkim pitanjima vezanim za učenje i razvoj dece predškolskog uzrasta, prevenciju poremećaja u ponašanju dece i mladih, unapređivanje kvaliteta univerzitetskog obrazovanja. Objavila je više od 100 naučnih radova u zemlji i inostranstvu i učestvovala na mnogobrojnim domaćim i inostranim naučnim skupovima. Organizator je više naučnih skupova. Kao gostujući profesor, radila je na Pedagoškom fakultetu Univerziteta u Primorskom, Kopar (Slovenija).

Kao univerzitetski nastavnik i prodekan za naučnoistraživački rad i izdavačku delatnost Fakulteta, aktivno učestvuje na poslovima popularizacije nauke i razvoja naučnoistraživačkog podmlatka.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.624-053.2(0.034.2)

37.018.1/.2(0.034.2)

КОПАС-Вукашиновић, Емина, 1959-

Kontrola ponašanja dece i mladih: prevencija i/ili mogućnost vaspitnog delovanja [Elektronski izvor] / Emina Kopas-Vukašinić. - Jagodina : Fakultet pedagoških nauka Univerziteta, 2021 (Jagodina : Fakultet pedagoških nauka Univerziteta). - 1 elektronski optčki disk (CD-ROM) : tekst ; 12 cm

Sistemska zahtevi: Nisu navedeni. - Nasl. sa nslovnog ekrana. - Tiraž 50.
- Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija. - Registri.

ISBN 978-86-7604-205-0

а) Поремећаји понашања -- Деца -- Превенција б) Васпитање -- Деца

COBISS.SR-ID 38359049

Poseban naučni doprinos ove monografije predstavlja sveobuhvatna teorijska razrada definicije kontrole ponašanja dece i mladih i njene implikacije u praksi, te time može značajno da utiče na kvalitet dečijeg života, vaspitanja i učenja u porodici, predškolskoj ustanovi, školi i širem društvenom okruženju.

Prof. dr Jurka Lepičnik-Vodopivec

Ovo vredno delo izvrstan je doprinos razumevanju složenih, isprepletenih, dinamičnih i često teško objašnjivih odnosa u sistemu socijalnog vaspitanja i obrazovanja, a izrazito je aktuelno iz razloga što se odnosi na problem prevencije.

Prof. dr Bisera Jevtić

Autorka je izgradila dobru uvezanu mrežu pojmova, načela, strategija i mera, u obradi uvek aktuelnih tema za pedagogiju kao nauku, u kontekstu vaspitanja i/ili preventivnog pedagoškog delovanja: kako preduprediti i kako reagovati na problem u ponašanju dece ranih uzrasta i učenika.

Prof. dr Jelena Starčević

